

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
В.о. завідувача кафедри

Олена БЛАШКОВА

«25» грудня 2024р.

**«ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
У ПСИХОКОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ПРАВОПОРУШНИКАМИ»**

Кваліфікаційна робота здобувачки
вищої освіти другого (магістерського)
рівня вищої освіти освітньо-
професійної програми
«Практична психологія»

Котелюх Ольги Олексіївни

Науковий керівник:

Шахов Володимир Іванович

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної
психології

Рецензент: **Оксана ШПОРТУН**

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології КЗВО
«Вінницька академія безперервної освіти»

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою 95 А / відмінно

Секретар ЕК

Ольга РЕБРО

«16 » січня 2025р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПСИХОКОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ПРАВОПОРУШНИКАМИ	3 10
1.1. Психологічний зміст поняття комунікативної діяльності у науковій літературі.....	10
1.2. Дослідження невербального компонента комунікативної діяльності у науковій літературі	18
1.3. Особливості розвитку невербального компонента комунікативної діяльності в осіб, схильних до правопорушень.....	25
1.4. Особливості невербальних комунікативних засобів.....	31
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ОСІБ, СХИЛЬНИХ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	38
2.1. Завдання та методи експериментального дослідження	38
2.2. Особливості невербального компонента комунікативної діяльності правопорушників у комунікативних ситуаціях між собою	46
2.3. Особливості невербального компонента комунікативної діяльності правопорушників у комунікативних ситуаціях з працівниками правоохоронних органів	59
Висновки до другого розділу	67

3.1. Завдання та методика експерименту з реалізації психокорекційної програми.....	71
3.2. Аналіз результатів експерименту.....	73
3.3. Практичні рекомендації з використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками	81
Висновки до третього розділу	86
ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ	Error! Bookmark not defined.

ВСТУП

Актуальність дослідження: У сучасному світі, де словесна комунікація часто вважається основним засобом обміну інформацією, значення невербальних засобів спілкування залишається недооціненим. Невербальна комунікація – це тонка і витончена мова жестів, міміки, пози та інших форм виразу, які не використовують словесну форму, але при цьому передають глибокий зміст і емоції.

Розуміння вербальних та невербальних комунікацій в роботі з правопорушниками має вирішальне значення, оскільки це сприяє ефективному встановленню контакту, довіри та взаєморозуміння. Вербальна комунікація дозволяє передавати чіткі та структуровані повідомлення за допомогою мови, тоді як невербальна комунікація використовує жести, міміку, позу та інші форми виразу для передачі емоцій, ставлення та намірів.

У контексті роботи з правопорушниками, невербальні сигнали можуть надавати важливу інформацію про їхній внутрішній стан, яка не завжди виражається словами. Це може бути особливо корисним при оцінці їхньої готовності до змін, відкритості до реабілітаційних програм, а також при виявленні потенційних ризиків повторного правопорушення. Водночас, здатність правильно інтерпретувати та відповідати на невербальні сигнали може підвищити ефективність психокорекційних втручань.

Таким чином, інтеграція вербальних та невербальних комунікаційних навичок є ключовою для фахівців, які працюють з правопорушниками, оскільки це допомагає створити більш глибоке розуміння та ефективніше впливати на процеси їхньої соціалізації та реінтеграції в суспільство.

Дослідження невербальної комунікації з правопорушниками є специфічною та вузькою галуззю, яка вимагає глибокого розуміння як невербальних сигналів, так і психології правопорушників. Хоча конкретні імена дослідників, які спеціалізуються саме на цій темі, можуть бути не широко відомі, можна зазначити, що вчені у галузі психології та

кримінальної юстиції часто досліджують невербальну комунікацію як частину ширшого контексту поведінки та взаємодії з правопорушниками.

Дослідження невербальних комунікацій займалися багато вчених, кожен з яких вніс свій вклад у розуміння цієї складної теми. Так, наприклад: **Пол Екман** (Paul Ekman) – відомий своїми роботами з міміки обличчя та емоцій, він розробив систему для ідентифікації емоцій через вирази обличчя. Екман вважає, що деякі базові людські емоції (щастя/насолада, смуток, гнів, страх, здивування, відраза та презирство) є вродженими і спільними для всіх, і що вони супроводжуються універсальними виразами обличчя в усіх культурах [59]. **Ервінг Гофман** (Erving Goffman) – аналізував соціальні взаємодії та поведінку в публічних місцях, включаючи невербальні аспекти. Він займався визначенням та виявленням правил, які керують соціальною поведінкою до найдрібніших деталей. Гофман розробив теорію взаємодії, яку він назвав «драматургічним підходом», згідно з яким поведінка розглядається як серія міні-драм. Його книга «Поведінка в публічних місцях: Записки про соціальну організацію зібрань» є однією з декількох його книг, які фокусуються на повсякденних публічних взаємодіях [15Error! Reference source not found.]. **Альберт Мерабіан** (Albert Mehrabian) – відомий своїм правилом 7-38-55, яке стверджує, що лише 7% комунікації становить словесне спілкування, а решта – це невербальні засоби. Це правило вказує, що 7% всієї комунікації здійснюється через вербальну комунікацію, тоді як невербальний компонент нашої щоденної комунікації, такий як тон нашого голосу та мова тіла, складають відповідно 38% та 55%. Це правило було вперше описано психологом Університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі Альбертом Мерабіаном у 1967 році і було детально пояснено в його книзі «Тихі повідомлення». Проте, важливо зазначити, що це правило застосовується лише до комунікації почуттів та ставлень (тобто подобається – не подобається). Якщо співрозмовник не говорить про свої почуття або ставлення, ці рівняння не застосовуються [87]. **Рей Бердвістелл** (Ray Birdwhistell) – вважається засновником кінезики, науки про те, як люди

спілкуються через жести, поставу та рухи. Він вперше використав термін «кінезика» у 1952 році. Р. Бердвістелл визначив кінезику як «вивчення рухів тіла, пов'язаних з невербальними аспектами міжособистісної комунікації». Його ідеї протягом декількох десятиліть були синтезовані і в результаті цього була написана книга «Кінезика та контекст». Р. Бердвістелл вважав, що рухи тіла культурно зумовлені, а не універсальні [21].

Ці та інші дослідники допомогли сформувати сучасне розуміння невербальної комунікації, її ролі та значення у міжособистісних взаємодіях. Вони виявили, що невербальні сигнали можуть передавати інформацію, яка не завжди явно виражена словами, і що ці сигнали часто впливають на сприйняття та реакції інших людей.

У сфері психокорекційної роботи з правопорушниками актуальність вивчення невербальної комунікації не може бути переоцінена. Невербальні засоби спілкування відіграють важливу роль у формуванні міжособистісних відносин, особливо у контексті, де словесне спілкування може бути обмеженим або спотвореним через психологічні бар'єри або недовіру.

Дослідження невербальної комунікації у цій області є актуальним з кількох причин:

Підвищення ефективності психокорекційних програм, оскільки знання та вміння правильно інтерпретувати невербальні сигнали можуть значно покращити результати ресоціальних заходів.

Для психологів, соціальних працівників та інших спеціалістів, які працюють з правопорушниками, важливо володіти навичками невербального спілкування для побудови довіри та взаєморозуміння.

Вміння розпізнавати невербальні індикатори агресії або намірів може допомогти у запобіганні конфліктних ситуацій.

Невербальна комунікація є ключовим елементом у процесі соціалізації, допомагаючи правопорушникам краще адаптуватися до суспільства після відбуття покарання.

Таким чином, дослідження, спрямоване на вивчення та застосування невербальних засобів комунікації у психокорекційній роботі, є важливим кроком у розвитку ефективних стратегій взаємодії з правопорушниками, що сприятиме їхній ресоціалізації та позитивній соціальній динаміці.

Ця магістерська робота присвячена дослідженню використання невербальних засобів комунікації у психокорекційній роботі з особами, які скоїли правопорушення.

Мета дослідження – розкрити особливості використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками.

Об’єкт дослідження – процес комунікації працівників правоохоронних органів з правопорушниками.

Предмет дослідження – особливості використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми формування невербального компонента комунікативної діяльності з правопорушниками.
2. Дослідити особливості невербального компонента комунікативної діяльності працівників правоохоронних органів з правопорушниками.
3. Обґрунтувати та експериментально перевірити психокорекційну програму використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками.
4. Розробити практичні рекомендації з використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс методів дослідження: *теоретичні методи* (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація); *емпіричні методи* (опитування, тестування); *математико-статистичні методи* (методи обробки отриманих у дослідженні даних).

Для проведення дослідження невербальних комунікацій було обрано ряд **психодіагностичних методик**:

1. Методика експертної оцінки невербальної комунікації (О.М. Кузнєцова).
2. Тест на здатність розрізняти емоції.
3. Тест визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г.Я. Розен).
4. Тест виразності та чутливості до невербальних сигналів.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні уявлень про роль невербальної комунікації в психокорекційній роботі з правопорушниками. Дослідження сприяє глибшому розумінню механізмів невербальної взаємодії між співробітниками правоохоронних органів і правопорушниками, що відкриває нові перспективи для розвитку ефективних методів психокорекції, орієнтованих на підвищення емоційної чутливості та здатності до інтерпретації невербальних сигналів у професійній практиці.

Практична значущість роботи полягає у створенні методичних рекомендацій для покращення взаємодії між співробітниками правоохоронних органів та правопорушниками через використання засобів невербальної комунікації. Розроблена психокорекційна програма дозволяє ефективно підвищити рівень емоційної чутливості та невербальної компетентності правоохоронців, що безпосередньо впливає на зниження рівня агресії та поліпшення результативності комунікації в професійній діяльності. Практичне застосування отриманих результатів може бути корисним для вдосконалення підготовки правоохоронців, а також для розробки ефективних методів психокорекційної роботи з правопорушниками в контексті їх ресоціалізації.

Наукова новизна роботи: новизна роботи полягає в застосуванні принципово нового підходу до психокорекційної роботи з правопорушниками через розвиток невербальної комунікації у правоохоронців. Дослідження вперше фокусується на важливості емоційної чутливості та здатності до інтерпретації невербальних сигналів як важливих складових професійної компетентності співробітників правоохоронних

органів. Таким чином, робота не лише сприяє розвитку теоретичних аспектів психокорекційної роботи, а й практично реалізує ефективні методи навчання співробітників для більш успішного вирішення задач у роботі з правопорушниками.

Організація та експериментальна база: 50 співробітників відділів ДУ «Центр пробації» у різних регіонах України. Серед них 25 чоловіків та 25 жінок, віком від 25 років до 55 років.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури (124 джерела), додатків. Містить 12 таблиць, 12 рисунків, 5 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПСИХОКОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ПРАВОПОРУШНИКАМИ

1.1. Психологічний зміст поняття комунікативної діяльності у науковій літературі

О. Тур зазначає, що **комунікативна діяльність (спілкування)** – це форма діяльності, що відбувається між людьми як рівними партнерами, зумовлює виникнення психічного контакту, що забезпечує взаємний обмін емоціями. Психічний контакт характеризує спілкування як двобічну діяльність, взаємозв'язок між людьми [121].

Психологічний підхід до вивчення комунікативної діяльності розглядає цей аспект з точки зору психологічних факторів, які впливають на спілкування між людьми. Слід враховувати деякі ключові аспекти: *сприйняття і сприйнятливість* – люди мають різні сприйняття і можуть реагувати по-різному на однакові ситуації [69]; *емоційний стан* – емоції впливають на спосіб спілкування, люди, які відчують стрес, можуть вести себе інакше; *мотивація* – цілі та мотивація впливають на спілкування, люди можуть спілкуватися з різною інтенсивністю в залежності від своїх цілей; *когнітивні процеси* – розуміння, увага, пам'ять та інші когнітивні фактори впливають на спілкування; *соціальні навички* – вміння читати невербальні сигнали, встановлювати контакти та адаптувати спілкування до різних ситуацій.

Психологічний підхід допомагає розуміти, як особистість сприймає, обробляє та взаємодіє в процесі спілкування [39].

Психологічний зміст комунікативної діяльності включає в себе різні аспекти, які впливають на спілкування між людьми. Це і **орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування** – це здатність розуміти, як вести себе

в різних контекстах та з різними людьми. **Спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням** – вона включає в себе розуміння себе та інших, адекватну реакцію на психічні стани, міжособистісні відносини та соціальне середовище. **Адекватна орієнтація в самій собі** – це розуміння власного психологічного потенціалу, потенціалу партнера та ситуації. **Готовність та вміння будувати контакти з людьми** – це важливий аспект комунікативної компетентності. **Внутрішні засоби регуляції комунікативних дій** – це внутрішні ресурси, які допомагають побудувати ефективну комунікативну дію. **Знання, уміння та навички конструктивного спілкування** – це включає в себе вміння слухати, виражати свої думки та розв’язувати конфлікти. А також, **внутрішні ресурси** – це психологічні фактори, які впливають на спілкування, такі як емоційна інтелігенція та емпатія [93].

Отже, психологічний аспект комунікативної діяльності включає в себе різні аспекти, які допомагають нам ефективно спілкуватися та розуміти один одного.

Важливе значення у комунікативній діяльності мають сприйняття та сприятливість.

Сприйняття – це психологічний процес, результатом якого є формування **суб’єктивної картини світу** через безпосередній вплив предмета чи явища на органи почуттів людини. **Індивідуальні особливості** впливають на сприйняття повідомлень і можуть включати такі аспекти:

1. **Сприйнятливність до емоцій** (індивіди реагують на емоційно забарвлені повідомлення по-різному. Особливості характеру, стану здоров’я та життєвого досвіду впливають на сприйняття.)
2. **Когнітивні фактори** (рівень освіти, знання, культурний контекст впливають на тлумачення повідомлень).
3. **Особистісні риси** (оптимізм, песимізм, впевненість, схильність до сумнівів – ці риси впливають на сприйняття).
4. **Соціокультурний контекст** (культурні норми, цінності та стереотипи впливають на сприйняття повідомлень).

5. **Специфіка сприйняття** (індивіди можуть більше уважно сприймати певні типи повідомлень (наприклад, позитивні або негативні)).

Це процес сприймання інформації, який включає в себе розуміння, інтерпретацію та оцінку повідомлень. Як ми сприймаємо інформацію, впливає на наше реагування та взаємодію з оточуючими.

Сприятливість – це ставлення, яке ми приймаємо до інших людей. Сприятливе ставлення сприяє побудові позитивних відносин та ефективному спілкуванню [107].

Отже, як ми сприймаємо і як ставимося до інших впливає на якість нашої комунікації та взаємодії з оточуючими.

Емоції відіграють важливу роль у сприйнятті інформації. Такі аспекти, як:

- **Фільтрація сприйняття** – емоції можуть впливати на те, яку інформацію ми помічаємо та яку ігноруємо. Наприклад, під впливом позитивних емоцій ми можемо більше уваги приділяти приємним подіям;

- **Оцінка інформації** – емоції впливають на те, як ми оцінюємо інформацію. Наприклад, під впливом страху ми можемо сприймати певні речі як загрозливі;

- **Запам'ятовування** – емоційно забарвлені події краще запам'ятовуються. Інтенсивні емоції можуть збільшити нашу пам'ять про певні моменти;

підтверджують, що емоції впливають на сприйняття інформації та формування нашої картини світу.

Згідно з Р. Плутчиком, емоції та почуття взаємопов'язані, але мають різний характер. **Емоції** – це наші **реакції на подразники** у зовнішньому середовищі. Емоції можна об'єктивно виміряти кровотоком, мозковою діяльністю та невербальними реакціями на речі. **Почуття** – це **відповіді на думки та інтерпретації**, дані емоціям на основі досвіду, пам'яті, очікувань та особистості. Почуття формуються на основі інтерпретації емоцій.

Важливо розуміти, що всім нам дозволено бути **емоційними істотами**. Бути емоційним є невід’ємною частиною буття людиною. З цієї причини важливо уникати фраз на кшталт «не відчувайте себе так» або «вони не мають права відчувати себе таким чином». Наші емоції - це наші емоції, і, коли ми заперечуємо чужі емоції, ми заперечуємо цю людину як особистість і забираємо у них право на емоційні реакції [38].

З точки зору А.О. Губар, *стрес* – це стан індивіда, що виникає як відповідь на різноманітні екстремальні види впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, що виводять з рівноваги фізичні чи психологічні функції людини [57]. Він може впливати на комунікативну діяльність, так як, емоційний стан під впливом стресу може викликати різні емоційні реакції, такі як тривога, роздратування, страх. Ці емоції можуть впливати на якість спілкування. На фізіологічному рівні - стрес активує фізіологічні механізми, такі як збільшення вироблення адреналіну. Це може впливати на наше поведінкове реагування та спілкування. В когнітивних процесах стрес може впливати на наші когнітивні функції, такі як увага, пам’ять та розуміння. Це може впливати на якість нашого спілкування [57].

С. Хижняк висловлює думку, що цілі та мотивація впливають на якість та результативність спілкування. Цілі визначають, чого ми хочемо досягти в спілкуванні. Вони надають напрямок та структуру нашим комунікаційним діям. Мотивація визначає, чому ми хочемо досягти цілей. Вона впливає на нашу енергію, наполегливість та відданість спілкуванню [122].

Т.В. Кушнірова припускає, що мотивація впливає на вибір способів комунікації. Наприклад, якщо мета – вирішити проблему, можливо, ефективніше використовувати прямий обмін інформацією (наприклад, особистий розмовний канал) [7776].

Взаємодія з іншими людьми вимагає від нас розуміння, уваги та здатності зберігати інформацію.

Розуміння визначається, як здатність сприймати інформацію, розуміти її зміст та інтерпретувати. У комунікації розуміння допомагає нам зрозуміти точку зору співрозмовника, відчутти його емоції та відповідно реагувати.

Увага визначається як здатність фокусувати свою увагу на певних аспектах оточуючого середовища. У комунікації увага дозволяє нам слухати, спостерігати за невербальними сигналами та виявляти деталі.

Пам'ять відіграє роль у збереженні інформації, отриманої під час спілкування. Вона дозволяє нам відтворювати раніше засвоєні факти та досвід [57; 94].

Когнітивні фактори впливають на вибір мовних засобів. Розуміння, увага та пам'ять є важливими факторами у комунікації. Вони допомагають нам ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми.

Для успішної взаємодії з іншими людьми, важливим також є соціально-комунікативні навички. Вони включають в себе ряд навичок, які допомагають побудувати ефективні міжособистісні відносини та досягти спільних цілей, такі як **комунікабельність** – здатність вступати в розмову, слухати інших та виражати свої думки. Вміння встановлювати контакт з різними людьми. **Емпатія** – здатність сприймати почуття та емоції інших людей. Вміння відчувати ситуацію з їхнього боку. **Активне слухання** – здатність уважно слухати співрозмовника. Вміння задавати запитання та виявляти інтерес до того, що говорить інша людина. **Невербальна комунікація** – здатність використовувати жести, міміку, погляд для передачі інформації. Вміння розуміти невербальні сигнали інших. **Розв'язання конфліктів** – здатність вирішувати суперечки та знаходити компроміси. Вміння вести конструктивний діалог [68].

Здатність розуміти **невербальні сигнали** є важливою в комунікації. Це може включати жести, міміку, позу та інші невербальні вирази. Наприклад, **похитнута голова** може вказувати на зацікавленість або роздуми, а **закриті руки** можуть свідчити про оборону або незгоду.

Ця здатність допомагає розширити розуміння співрозмовника та покращити взаємодію.

Також, не менш важливим є вміння адаптувати спілкування до різних ситуацій. Адже спілкування – це ключовий аспект нашого життя. Ми взаємодіємо з різними людьми в різних контекстах та обставинах. Адаптація спілкування до різних обставин є важливою навичкою, яка допомагає нам ефективно спілкуватися та досягати своїх цілей.

Основними аспектами адаптації спілкування є:

1. **Розуміння аудиторії:** Перед початком спілкування важливо зрозуміти, з ким ми спілкуємося. Це може бути колега, начальник, дитина, клієнт або незнайома людина. Від цього залежить вибір мови, тону та стилю спілкування.
2. **Адаптація мови:** Використовуйте мову, яка відповідає вашій аудиторії. Наприклад, у формальних ситуаціях використовуйте офіційну мову, а в неформальних – більш розмовну.
3. **Тон спілкування:** Тон спілкування повинен відповідати обставинам. Він може бути дружнім, професійним, співчутливим або рішучим.
4. **Адаптація до культурних особливостей:** Культурні різниці можуть впливати на спосіб спілкування. Вивчайте культурні нюанси та враховуйте їх.
5. **Слухання та відповіді:** Уважно слухайте співрозмовника та адаптуйте свої відповіді. Відповідайте на запитання, але також задавайте їх, щоб показати інтерес.
6. **Контроль емоцій:** Важливо контролювати свої емоції. Вибір слів та тону може впливати на сприйняття співрозмовником.
7. **Адаптація до ситуації:** Спілкування на роботі, вдома, на вечірці або в іншому контексті може вимагати різних підходів [41].

Важливе місце у комунікативній діяльності займають внутрішні ресурси. Ці ресурси включають **психологічні, емоційні, когнітивні та особистісні** аспекти, які впливають на ефективність спілкування.

До **психологічних ресурсів** відносяться: самосвідомість (розуміння своїх мотивів, цінностей та переконань); емоційна стійкість (здатність контролювати емоції та взаємодіяти з іншими позитивно); саморегуляція (уміння керувати своєю поведінкою та реакціями).

До **когнітивних ресурсів**: знання (розуміння мови, культурних норм, правил спілкування); комунікативні стратегії (вміння вибрати ефективні способи взаємодії).

До **особистісних ресурсів**: емпатія (здатність сприймати почуття та потреби інших); толерантність (відкритість до різних точок зору).

С. Назаренко, Н. Матюшко стверджують, що внутрішні ресурси допомагають побудувати ефективні комунікативні стратегії, розуміти інших та досягати спільних цілей [88].

С. Вірста, Т. Жалко, О. Гончарук висловлюють переконання, що емоційний інтелект та емпатія відіграють вагомий роль у нашому житті, взаємодії з іншими та досягненні особистого та професійного успіху. Емоційний інтелект визначається як здатність розуміти, виражати та керувати своїми власними емоціями, а також розуміти та взаємодіяти з емоціями інших людей. Дослідження показують, що високий рівень емоційної інтелігенції пов'язаний з кращими міжособистісними відносинами, лідерством та психологічним благополуччям [51]. Інструменти вимірювання емоційного інтелекту включають тести, які оцінюють самосвідомість, саморегуляцію, мотивацію, соціальну компетентність та емоційну виразність.

D. Goleman вважає, що емпатія характеризується здатністю сприймати та розуміти емоції інших людей, а також відчувати симпатію та співчуття до них. На думку вченого, емпатія сприяє покращенню міжособистісних відносин, співпраці та розв'язанню конфліктів, що надзвичайно важливо в

діяльності лікарів, психологів, вчителів та інших представників соціономічних професій [17].

Емоційна інтелігенція та емпатія взаємодіють, сприяючи нашій здатності розуміти себе та інших, побудову відносин та досягненню гармонії у спілкуванні.

Основні внутрішні фактори, що впливають на комунікативну діяльність:

1. **Самосвідомість:** відомість про себе, свої емоції, переконання та цінності впливає на спосіб спілкування. Люди з високим рівнем самосвідомості здатні краще контролювати свої емоції та виражати їх адекватно.

2. **Емоційна інтелігенція:** здатність розуміти та керувати своїми власними емоціями, а також розуміти емоції інших. Високий рівень емоційної інтелігентності сприяє успішній комунікації та взаєморозумінню.

3. **Емпатія:** здатність сприймати та розуміти емоції інших людей. Емпатія допомагає покращити взаємодію та відносини.

4. **Когнітивні навички:** здатність аналізувати інформацію, розуміти контекст та вибирати відповідний спосіб висловлювання.

5. **Мовні здібності:** володіння мовою, граматичні навички та словниковий запас впливають на якість комунікації [25].

6. **Слухання та сприйняття:** розуміння психологічних аспектів сприяє активному слуханню та врахуванню потреб інших. Вміння читати невербальні сигнали, такі як жести, міміка та тон голосу, допомагає зрозуміти справжні почуття співрозмовника.

7. **Культурна чутливість:** розуміння культурних різниць допомагає уникнути недорозумінь та конфліктів. Важливо враховувати культурні особливості при спілкуванні з різними людьми [95].

1.2. Дослідження невербального компонента комунікативної діяльності у науковій літературі

Комунікація є невід’ємною частиною людського життя. Вона відіграє важливу роль у взаємодії між людьми, формуванні відносин та передачі інформації. Однак, комунікація не обмежується лише словами. Невербальний компонент комунікативної діяльності, який включає в себе жести, міміку, позу, тон голосу та інші форми виразу, є також важливим елементом ефективної комунікації.

Невербальна комунікація або невербальне спілкування – це вид спілкування, для якого характерне використання невербальної (безсловесної) поведінки та невербальних комунікацій як головного засобу передачі інформації, організації взаємодії, формування образу, думки про співрозмовника, здійснення впливу на іншу людину.

Основні ознаки невербальної комунікації включають використання жестів, міміки, пози, контакту очима, тону голосу, просторових відносин, темпу мовлення та інших видів невербальних сигналів. Невербальна комунікація може доповнювати, підкреслювати або навіть суперечити вербальним повідомленням [90].

Важливо зазначити, що одне й те саме слово, наприклад привітання, може бути вимовлене з безліччю найрізноманітніших відтінків, які передаються з допомогою міміки, жестів, інтонацій і відображають найтонші переливи людських настроїв і почуттів.

Невербальні засоби інформації створюють систему, яка доповнює і підсилює, а іноді й заміняє засоби вербальної комунікації – слова. Американський антрополог Едуард Т. Холл вперше ввів термін «проксеміка», що означає вивчення просторових потреб людини. Він стверджував, що за допомогою слів передається лише 7% інформації, тоді як міміка, жести та пози відіграють 55% ролі в спілкуванні [4950]. Згідно сучасних досліджень, 55% інформації сприймається через вираз обличчя, пози і жести, а 38% – через інтонації та модуляції голосу. Звідси витікає, що тільки 7%

залишається на долю слів, які реципієнт сприймає, коли ми розмовляємо. Це принципово важливо. Тобто, те, як ми говоримо, важливіше того, що саме ми говоримо. Більшість невербальних форм і засобів спілкування людини є вродженими і дозволяють їй взаємодіяти, досягаючи взаєморозуміння на поведінковому та емоційному рівнях не тільки з подібними до себе, але й з іншими живими створіннями [71].

Невербальна комунікація відбувається, як правило, неусвідомлено, мимовільно. Здебільшого люди контролюють своє мовлення, але на підставі аналізу їх міміки, жестів, інтонації можна оцінити правильність, щирість мовної інформації. До засобів невербальної комунікації належать:

1. Мова тіла: а) статична експресія – фізіогноміка (експресія обличчя й фігури, зумовлена будовою тіла); артефакти (прикраси, манера одягатися, зачіска, косметика); система запахів (природні, штучні); б) динамічна експресія – такесика (система дотиків, потиску руки, поплескування); просодика (характеристика голосу, темп, тембр, висота, гучність, наголошування, акцент); екстралінгвістика (використання пауз, покашлювання, сміху, позіхань, плачу); кінесика (комунікативно значущі рухи): виражальні рухи (міміка, жести, пантоміміка, постава, поза, хода); контакт очей (спрямованість руху, частота контакту, тривалість); авербальні дії (дії з предметами, тілесні рухи – почісування, потирання рук).

2. Міжособистісний простір: а) дистанція; б) взаємне розміщення під час спілкування.

3. Часові характеристики: а) час спілкування; б) запізнення; в) затримка дій [8989].

Історично, невербальне спілкування виникло значно раніше словесного спілкування. Первісні люди спілкувалися жестами: помаху руками, нахил голови, поворот корпусу - все це, як у тварин, так і людей, передавало смисли [92]. Дослідження невербальної комунікації бере свій початок з глибокої давнини. В наукових трактатах античних учених і мислителів з ораторського мистецтва та майстерності було зазначено основи невербальної комунікації.

Невербальна комунікація, яка передає повідомлення без використання слів, існує довше, ніж вербальна мова. Вона виявилася стійкою та ефективною в своїх початкових функціях, навіть до розвитку високорозвиненої людської свідомості.

Перші дослідження невербальної комунікації були пов'язані з етологією (вивченням поведінки тварин) та антропологією. Вчені спостерігали за жестами, мімікою та іншими невербальними проявами у різних культурах та соціальних групах. У середньовіччі та ренесансі невербальна комунікація вивчалася в контексті мистецтва, особливо жестів та поз. Живопис, скульптура та театр відображали невербальні сигнали та вирази. У 20-му столітті дослідження невербальної комунікації стали активно розвиватися завдяки психології та соціології. Вчені вивчали міміку, жести, пози, погляди та інші невербальні елементи [118].

В Україні ця галузь належить до малодосліджених, позбавлених національної концепції. Однак, в середині XX століття Л. Булаховський актуалізував проблематику невербальної комунікації в українському мовознавстві. На основі вивчення праць зарубіжних і радянських учених він розглянув низку проблем, пов'язаних із з'ясуванням сутності явища, що окреслює параметри невербальної чи паравербальної комунікації, зокрема її зв'язок із комунікацією вербальною, особливості становлення й розвитку, лінгвістичний статус, типи та функції невербальних засобів тощо [74].

Сучасна наука розглядає невербальні засоби спілкування з декількох точок зору. Одні дослідники фокусуються на осмисленні загальних програм і способів людської поведінки, інші проводять формальний та семантичний аналіз невербальних знаків у їх співвідношенні з мовними знаками. Також існують лінгвістичні, соціолінгвістичні, психолінгвістичні та інші аналітичні розробки, направлені на розпізнавання за невербальними і вербальними знаками психологічних та емоційних станів, дослідження національної специфіки мовленнєвої й немовленнєвої поведінки, аналіз способів відображення невербальної поведінки в художній літературі [119].

Існують різні типи та види невербальних комунікацій, включаючи кінезику (вивчення рухів руки, руки, тіла та обличчя), адаптери (поведінка та рухи, які вказують на внутрішні стани, як правило, пов'язані із збудженням або тривогою) та ін. [80].

Наприклад, **Кінезика**: включає сукупність рухів тіла, жестів та поз, які супроводжують мовлення. Ці рухи можуть доповнювати виразність мови та підсилювати мовний контекст.

Міміка: відображається в виразах обличчя та рухах очей. Вона є важливим засобом передачі емоцій та стану особи. Наприклад, посмішка може виражати радість, а зморщені брови – незадоволення [117].

Пози та жести: Рухи тіла, які можуть вказувати на ставлення, комфорт, нервозність або інші стани. Наприклад, скрізь руки можуть вказувати на відкритість, а перекреслені руки - на оборону. Деякі приклади:

- *Жести комунікації*: Жести, які замінюють мовлення у спілкуванні, такі як привітання, прощання, запрошення, погрози, питання, заперечення та подяки.
- *Підкреслюючі жести*: Рухи рук або тіла, які підкреслюють важливі моменти в мовленні [91].

Зоровий контакт: взаємодія очима між співрозмовниками. Зоровий контакт може вказувати на зацікавленість, довіру або незручність [117].

Паралінгвістика (вокаліка): відноситься до голосової комунікації. Сюди входять такі аспекти, як тон, швидкість мови, сила голосу, паузи та інтенсивність звуку. Наприклад, високий тон може вказувати на збудження, а повільна мова - на роздуми.

Проксеміка (просторова організація спілкування): вивчає відстань між співрозмовниками, кут повороту до них та персональний простір. Наприклад, близький контакт може вказувати на довіру, а велика відстань - на недостатню близькість.

Хаптика (тактильні відчуття): це комунікація за допомогою дотиків. Наприклад, рукостискання може виражати вітання або домовленість, а погладжування плеча – підтримку.

Зовнішній вигляд: одяг, зачіска, косметика, прикраси, татуювання, вуса та борода - це також частини невербальної комунікації. Зовнішній вигляд може відображати статус, індивідуальність та культурні особливості .

Артефакти: включають об'єкти, які ми носимо або використовуємо, такі як годинники, окуляри та ін. [117].

Є. Б. Тихомирова зазначає, що невербальні комунікації виконують основні, базові функції (інформаційна, прагматична, експресивна) та деякі специфічні, характерні для всієї групи невербальних комунікацій.

Специфічні функції невербальної комунікації: **функція доповнення мови (вербальних комунікацій):** невербальні комунікації несуть додаткову інформацію, яка зовсім відсутня або недостатня під час застосування мовних засобів та **функція заміщення мови:** в умовах, у яких з певних причин неможливе застосування мовних засобів, уся інформація передається невербальними комунікаціями [120].

Невербальна комунікація відіграє важливу роль у спілкуванні між людьми. Вона передає інформацію, впливає на співрозмовника та використовується для самовпливу. Давайте розглянемо ці функції більш детально.

Передача інформації співрозмовнику: невербальні сигнали доповнюють вербальне спілкування, надаючи додаткову інформацію, яка може бути відсутньою або недостатньою у словесних повідомленнях. Жести, міміка, зоровий контакт та інші невербальні елементи допомагають передати сенс та збагатити спілкування [117].

Акцентування: додаткове підкреслення вербального повідомлення. Наприклад, сердитий начальник, який стукає по столу і грюкає дверима, оголошуючи догану підлеглому, використовує невербальну комунікацію для посилення вербального «наганяй».

Регуляція: контроль темпу, потоку та ритму спілкування. Наприклад, зоровий контакт може сигналізувати про готовність до спілкування або бажання завершити розмову.

Вираження емоцій та стану: міміка, жести та інші невербальні елементи передають емоції, настрій та ставлення. Наприклад, посмішка виражає радість, а зморщені брови - незадоволення.

Формування враження про співрозмовника: зовнішній вигляд, манери та інші невербальні сигнали впливають на перше враження про людину. Наприклад, одяг може вказувати на професійний статус або індивідуальність.

Вираження соціальних відносин: невербальні сигнали вказують на ставлення до співрозмовника (дружелюбність, дистанція, довіра тощо). Наприклад, зоровий контакт може вказувати на інтерес до співбесіди.

Вплив на співрозмовника: невербальні сигнали можуть впливати на емоційний стан, ставлення та реакцію співрозмовника. Наприклад, позитивний зоровий контакт може підсилити довіру, а негативна міміка може викликати незадоволення [Error! Reference source not found.42].

Самовплив: люди можуть свідомо або підсвідомо використовувати невербальні сигнали для впливу на себе. Наприклад, правильна постава може допомогти відчувати себе впевнено, навіть якщо внутрішній стан не такий [117].

Ці функції невербальної комунікації відображають її важливість у міжособистісному спілкуванні та взаємодії між людьми.

Невербальна комунікація взаємодіє з різними аспектами життя, включаючи взаємодію з правопорушниками. У контексті правопорушників, невербальна комунікація може вказувати на їхні емоційний стан, наміри, агресію чи намагання приховати правопорушення. Наприклад, певні жести, міміка обличчя та пози тіла можуть вказувати на напруженість, нервозність або намагання вплинути на інших.

Дослідники А.В. Іщенко, І.І. Когутич, вивчають роль невербальної комунікації в контексті правопорушень та кримінальної поведінки:

Вплив на сприйняття винних та свідків: невербальні сигнали можуть впливати на сприйняття винних осіб та свідків. Наприклад, міміка, жести та зоровий контакт можуть впливати на переконання суддів, присяжних та інших учасників судового процесу [117Error! Reference source not found.].

Психологічний тиск та маніпуляція: правопорушники можуть використовувати невербальні методи для впливу на свідків, жертви та правоохоронні органи. Наприклад, загрозливий погляд або агресивна постава можуть створити психологічний тиск на свідків [Error! Reference source not found.72].

Приховані наміри та обман: правопорушники можуть використовувати невербальні сигнали для приховування своїх намірів або обману. Наприклад, намагаючись виглядати спокійно, вони можуть приховувати свою нервозність.

Вплив на рішення суду: невербальні елементи можуть впливати на рішення суду, включаючи вирoki та покарання. Судді можуть враховувати міміку, жести та інші невербальні сигнали при прийнятті рішення [120].

Ці аспекти показують, що невербальна комунікація грає важливу роль у взаємодії з правопорушниками та в судових процесах.

Згідно з дослідженням українського вченого В. О. Кравчука, невербальна комунікація серед злочинців має специфічні особливості, які дозволяють їм ефективно взаємодіяти в рамках кримінальних груп. Зокрема, дослідження показує, що невербальні сигнали використовуються для встановлення ієрархії, демонстрації домінування та контролю над ситуацією [76Error! Reference source not found.].

Іноземні дослідження також підтверджують важливість невербальних комунікацій серед злочинців. Наприклад, дослідження П. Екмана та У. Фрізена свідчить про те, що мікровирази обличчя можуть розкривати

справжні емоції, які злочинці намагаються приховати [13Error! Reference source not found.Error! Reference source not found.]. Ці мікровирази часто використовуються правоохоронними органами для визначення брехні або приховування правди під час допитів.

Дослідження Г. Кнудсена показує, що злочинці використовують специфічні невербальні сигнали для комунікації в тюрмах, що дозволяє їм підтримувати контроль над групами, уникати конфліктів та координацію дій [24Error! Reference source not found.]. Ці сигнали можуть включати жести, пози тіла та навіть спосіб переміщення в просторі.

1.3. Особливості розвитку невербального компонента комунікативної діяльності в осіб, схильних до правопорушень

Формування невербальних комунікацій в кримінальному світі може бути розглянуто як складний та важливий процес, що відбувається в рамках інформаційних взаємодій між учасниками злочинної діяльності. Невербальні комунікації, такі як жести, міміка, позиція тіла та вираз обличчя, можуть бути використані правопорушниками для передачі різноманітної інформації, що допомагає їм в плануванні та виконанні злочинних дій.

У кримінальному середовищі невербальні комунікації можуть відтворювати складні шифри та коди, які допомагають злочинцям уникнути виявлення зовнішніми спостерігачами. Крім того, невербальні сигнали можуть слугувати для підтримки внутрішнього групового спілкування та зміцнення взаємин між членами злочинної організації.

Взаємозв'язок між невербальними сигналами та сприйняттям поведінки правопорушника вивчається в психологічних дослідженнях з областей кримінальної психології та криміналістики. Згідно з дослідженнями Д. К. Бургун, О. Врея та ін., невербальні сигнали можуть відображати стан злочинця, його емоції, наміри, рішення та психічний стан [7; 36].

Дослідження психологічних аспектів невербальних проявів агресії та конфліктності у правопорушників є важливою галуззю кримінальної

психології. Згідно з роботою А. Г. Кейсера та співавторів, невербальні сигнали, такі як жестикуляція, міміка, постава та тон голосу, можуть вказувати на внутрішні стани особистості, включаючи агресивність та конфліктність [6].

Дослідження Р.Р. Корнаджа та колег показали, що злочинці можуть мати специфічні невербальні прояви агресії, які виявляються через напруженість міміки, агресивні жести та виразне використання простору під час спілкування [8]. Ці прояви можуть бути показниками високого рівня психічного напруження і нестабільної емоційної сфери.

Невербальне спілкування відіграє вирішальну роль під час опитування злочинців і підозрюваних, оскільки воно може дати цінну інформацію про їхні емоції, наміри та довіру. Згідно з дослідженням, проведеним О. Вреєм, невербальні сигнали часто можуть виявити ознаки обману або приховування під час співбесіди [36].

Наприклад, злочинець може проявляти ознаки нервозності: метушитися, пітніти або уникати зорового контакту, що може вказувати на почуття провини або дискомфорту. Крім того, невідповідності між вербальними та невербальними сигналами, відомі як витік, можуть бути сильним показником обману згідно з П. Екманом і В. Фрізенем [14].

Крім того, невербальні сигнали, такі як мікровирази, які є швидкоплинними виразами обличчя, які виникають несвідомо, можуть бути особливо показовими для виявлення емоцій, які підозрюваний може намагатися приховати. Дослідження С. Портера та Т. Брінке показали, що мікровирази можуть бути надійними індикаторами прихованих емоцій, таких як страх, гнів або смуток [30**Error! Reference source not found.**].

Розуміння та інтерпретація невербальних сигналів під час інтерв'ю із правопорушниками може дати цінну інформацію про їхні справжні думки та наміри.

Правопорушники часто демонструють певні психологічні особливості, які впливають на їхню невербальну комунікацію. Зокрема, дослідження

Д.А. Ендрюса та Дж. Бонта, показують, що вони можуть мати високий рівень агресивності, низьку емоційну стабільність і проблеми з контролем імпульсів [1Error! Reference source not found.]. Ці фактори значно впливають на їхню невербальну поведінку, роблячи її більш виразною та емоційно насиченою.

Формування невербального компоненту спілкування у злочинців може бути результатом їх соціалізації, психологічного стану, досвіду вчинення злочинів та ступеня адаптації до кримінальної середовища. Наприклад, деякі злочинці можуть використовувати свою невербальну поведінку для маніпулювання потенційними жертвами або правоохоронними органами, використовуючи вміло обрані жести та вирази обличчя для досягнення своїх цілей.

Д.Ф. Фаррінгтон вважав, що соціальне середовище, в якому виростають правопорушники, має вирішальний вплив на формування їхньої невербальної комунікації. Діти, які зростають у неблагополучних сім'ях або середовищах з високим рівнем насильства, часто розвивають специфічні невербальні патерни для адаптації до цих умов [16Error! Reference source not found.]. Наприклад, вони можуть навчитися уникати прямого зорового контакту як засіб уникнення конфліктів або використовувати агресивні жести для захисту.

Психологічні особливості правопорушників також відіграють важливу роль у формуванні їхньої невербальної комунікації. Дослідження показують, що правопорушники часто мають підвищений рівень тривожності та агресії [20Error! Reference source not found.]. Ці емоційні стани знаходять своє відображення у невербальній поведінці. Висока агресивність може проявлятися у жорстких жестах, напружених міміці та поставах [14Error! Reference source not found.]. Тривожні індивіди можуть проявляти підвищену рухливість, уникання зорового контакту, нервові жести та часті зміни пози тіла [22Error! Reference source not found.].

Моделювання поведінки, особливо невербальної, є важливим механізмом соціального навчання у правопорушників. Вони часто

спостерігають і переймають невербальні сигнали від своїх однолітків або авторитетних фігур у своєму середовищі [3Error! Reference source not found.]. Це може включати агресивні жести, домінуючу поставу або уникання зорового контакту, що вважається ознакою слабкості у багатьох субкультурах злочинців.

Х. Тох вважав, що перебування у тюремному середовищі також значно впливає на невербальну комунікацію правопорушників. У такому середовищі вони часто стикаються з необхідністю захищати себе та свої інтереси, що сприяє формуванню певних невербальних патернів. Наприклад, правопорушники можуть використовувати агресивну міміку та жести для демонстрації своєї сили та домінування [35Error! Reference source not found.].

Правопорушники часто використовують невербальні стратегії для контролю та маніпуляції іншими. Це може включати використання інтенсивного зорового контакту для залякування або жестикуляції для переконання [36Error! Reference source not found.]. Такі стратегії формуються як результат адаптації до середовища, де відкритий конфлікт може бути небезпечним, і де невербальні сигнали можуть відігравати вирішальну роль у взаємодії.

Для осіб, схильних до правопорушень, розвиток невербальних комунікативних навичок проходить через кілька ключових етапів, що залежать від низки психологічних, соціальних та біологічних факторів. Ці етапи можуть бути впливовими у контексті психокорекційної роботи, спрямованої на зменшення девіантної поведінки та покращення соціальних навичок.

Вплив сім'ї та первинного соціального оточення.

У ранньому дитинстві невербальна комунікація формується під впливом сім'ї та первинного соціального оточення. Діти засвоюють невербальні сигнали через наслідування батькам та іншим дорослим, а також через безпосередню взаємодію з ними. Важливу роль відіграють емоційна

підтримка та стабільність сімейних відносин [34**Error! Reference source not found.**]. Діти, що виростають у середовищі з високим рівнем стресу або насильства, можуть почати використовувати агресивні невербальні сигнали як спосіб самозахисту [29**Error! Reference source not found.**].

Соціалізація та роль ровесників.

У дошкільному та молодшому шкільному віці діти починають активно взаємодіяти з ровесниками, що значно впливає на їхні невербальні комунікативні навички. На цьому етапі важливу роль відіграє соціалізація в групах однолітків. Діти вчаться розпізнавати та інтерпретувати невербальні сигнали, адаптуючи свою поведінку відповідно до соціальних норм [32**Error! Reference source not found.**]. Для дітей з неблагополучних сімей цей етап може супроводжуватися засвоєнням агресивних або девіантних невербальних патернів, що підтримуються ровесниками з аналогічною поведінкою [10**Error! Reference source not found.**].

Роль групової динаміки та ідентичності.

У підлітковому віці відбувається зміцнення соціальної ідентичності, часто через належність до певних груп. Підлітки схильні до правопорушень можуть приєднуватися до груп, де агресивна поведінка та девіантні невербальні сигнали є нормою [37**Error! Reference source not found.**]. У таких групах невербальні сигнали, що вказують на домінування, агресію та непокору, можуть заохочуватися та закріплюватися [10**Error! Reference source not found.**].

Професійна діяльність та соціальні взаємодії.

У ранній дорослості осіб, схильних до правопорушень, інтеграція девіантних невербальних патернів може продовжуватися у професійній діяльності та ширших соціальних взаємодіях. Цей етап характеризується стабілізацією поведінкових патернів, включаючи невербальні сигнали. Для таких осіб може бути характерним використання невербальних сигналів для маніпуляції та домінування у соціальних ситуаціях [31**Error! Reference source not found.**].

Також, слід розглянути фактори, що впливають на формування невербальної комунікації у осіб, схильних до правопорушень. Адже, розуміння факторів, що впливають на формування невербальної комунікації у таких індивідів, є критично важливим для розробки ефективних реабілітаційних програм.

До психологічних факторів відносять:

Агресивність та імпульсивність. Одним з основних психологічних факторів є агресивність, яка може виражатися через невербальні сигнали, такі як жести, міміка та поза. Особи з високим рівнем агресивності часто використовують невербальні прояви, що сигналізують про загрозу або конфлікт. Ці сигнали можуть включати напруженість у тілі, різкі рухи та агресивні вирази обличчя [5**Error! Reference source not found.**].

Емоційна регуляція. А.Т. Бек стверджує, що нездатність до ефективної емоційної регуляції також впливає на невербальну комунікацію. Особи з порушеннями емоційної регуляції можуть демонструвати надмірно виражені невербальні реакції, такі як плач або сміх, у невідповідних ситуаціях. Це ускладнює їх соціальні взаємодії та підвищує ризик конфліктів [4**Error! Reference source not found.****Error! Reference source not found.**].

До соціальних факторів належать:

Вплив сімейного оточення. Сімейне середовище відіграє важливу роль у формуванні невербальної комунікації. Діти, що виростили у середовищі з високим рівнем насильства, можуть засвоювати агресивні невербальні патерни від батьків та інших членів сім'ї. Це може включати загрозливу міміку, агресивні жести та інші форми невербальної агресії [10**Error! Reference source not found.**].

Вплив соціальних груп. Соціальні групи, до яких належать правопорушники, також можуть впливати на їх невербальну комунікацію. В групах з високим рівнем девіантної поведінки невербальні сигнали, що сигналізують про агресію та домінування, можуть бути соціально підкріплені

та заохочені. Це сприяє закріпленню таких патернів у поведінці індивідів [9Error! Reference source not found.].

До біологічних факторів відносять:

Нейрофізіологічні аспекти. Британський психолог А. Рейн впевнений, що нейрофізіологічні фактори, зокрема функціонування центральної нервової системи, мають значний вплив на невербальну комунікацію. Аномалії у функціонуванні префронтальної кори, яка відповідає за контроль імпульсів та емоцій, можуть призводити до надмірної агресивності та неадекватних невербальних реакцій [31Error! Reference source not found.].

Гормональні впливи. Гормональні фактори, такі як рівень тестостерону, також впливають на невербальну комунікацію. Підвищений рівень тестостерону асоціюється з агресивною поведінкою та відповідними невербальними сигналами, такими як загрозлива міміка та жести [27Error! Reference source not found.].

Підвищення уваги до невербального компоненту спілкування у злочинців може допомогти правоохоронним органам в розслідуванні злочинів та прогнозуванні можливих дій злочинців. Психологічні профілі злочинців, засновані на їх невербальних виявах, можуть служити важливим інструментом для розкриття злочинів та попередження подібних подій у майбутньому, а також для подальшої соціально-виховної роботи з правопорушниками з метою зменшення злочинності серед населення.

1.4. Особливості невербальних комунікативних засобів.

Невербальна комунікація є суттєвим аспектом міжособистісного спілкування, відіграючи важливу роль у психокорекційній роботі з правопорушниками. Вона включає різноманітні форми комунікативних сигналів, такі як жести, міміка, постава, погляд, дистанція та інтонація голосу, які можуть передавати емоції, наміри та іншу інформацію без використання слів. Згідно з дослідженнями, понад 65% інформації під час спілкування передається через невербальні засоби [26Error! Reference source not found.].

Міміка та жести є одними з найбільш виразних невербальних комунікативних засобів. Вони можуть свідчити про приховані емоції та наміри, які не завжди виражаються вербально. Як зазначає Л. Кравченко, у психокорекційній роботі важливо навчитися розпізнавати навіть найменші зміни у виразах обличчя клієнта, що може вказувати на його емоційний стан [75**Error! Reference source not found.**].

Міміка обличчя надає важливу інформацію про емоційний стан людини. Л. Петренко зазначає, що міміка може вказувати на радість, сум, гнів, страх та інші емоції [105**Error! Reference source not found.**]. Відповідно до досліджень П. Екмана, існує сім універсальних мімічних виразів, які розпізнаються в різних культурах: радість, сум, гнів, страх, відраза, подив та зневага. Мімічні сигнали можуть бути свідомими або несвідомими, і вони відіграють важливу роль у сприйнятті та взаємодії між людьми, так як посмішка може виражати радість або дружелюбність; зморщений лоб – може вказувати на занепокоєння або сумнів; підняті брови – можуть сигналізувати про подив або зацікавленість і т. д. [12**Error! Reference source not found.**]. Особливості міміки полягають у її: *універсальності*, адже багато мімічних виразів є універсальними і упізнаються в різних культурах (сім універсальних мімічних жестів виокремлених П. Екманом); *відображені емоцій* – міміка точно передає емоційний стан людини, дозволяючи співрозмовнику швидко зрозуміти її емоції [105**Error! Reference source not found.**]; *спонтанності* – часто мімічні вирази є несвідомими і спонтанними, що робить їх надійними індикаторами справжніх почуттів [78**Error! Reference source not found.**].

Жести є рухами рук, пальців або всього тіла, які можуть виражати різні емоції та наміри. Вони можуть підкреслювати або замінювати вербальні повідомлення, додавати емоційного забарвлення або уточнювати зміст. Дослідження П. Іванова показують, що жести відображають внутрішній стан людини, її емоції та наміри [61**Error! Reference source not found.**]. Наприклад, розширення рук може означати відкритість, тоді як схрещені

руки – захист або недовіру. За даними П. Екмана та Фрізена, жести можна класифікувати на *адаптори* (жести, що відображають емоційний стан, наприклад: доторкання до обличчя при стресі, почісування, прогладжування, перебирання окремих предметів тощо), *регулятори* (виражають ставлення того, хто говорить, до чого-небудь або до кого-небудь, наприклад: кивок, цілеспрямовані рухи та ін.), *ілюстратори* (жести, що супроводжують мову і підсилюють її зміст, наприклад: показати розмір предмету руками), *емблеми* (жести, що мають конкретне значення і можуть замінити слова, наприклад: піднятий великий палець), *аффектори* (жести, що виражають через рухи тіла певні емоції, наприклад: розгубленість, подив, відраза, радість тощо) та *оцінки одержуваної інформації* (один палець відставлений, а інший під підборіддям символізує критичну оцінку, почісування підборіддя – обмірковування, почісування носа – сумнів, заклопотаність), кожен з яких має свої особливості та функції у комунікації [13Error! Reference source not found.].

Контакт очей є ще одним важливим елементом невербальної комунікації. Він може вказувати на рівень зацікавленості, довіри або, навпаки, наявність страху та тривоги. За даними дослідження М. Романченко, у роботі з правопорушниками особливу увагу слід приділяти частоті та тривалості зорового контакту, оскільки він може слугувати індикатором психологічного стану клієнта [106Error! Reference source not found.]. Дослідження показують, що інтенсивний і прямий погляд може бути сприйнятий як ознака агресії або домінування [2Error! Reference source not found.]. Водночас уникання зорового контакту може свідчити про невпевненість або обман [36Error! Reference source not found.].

Згідно з дослідженнями В. Горобця, контакт очима важливий для встановлення довірливих відносин, але надмірний або недостатній контакт може викликати дискомфорт. Також, науковець визначав, що погляд може передавати різні емоції, такі як інтерес, сором'язливість, агресія, презирство, радість та ін. [56Error! Reference source not found.].

П. Екман та В. Фрізен вважали, що погляд допомагає регулювати хід взаємодії, наприклад, підтримка контакту очима під час слухання, символізує прояв уваги і зацікавленості [14**Error! Reference source not found.**].

Дослідження К. Кляйнке показують, що погляд відіграє критичну роль у регулюванні взаємодії, вираженні емоцій та формуванні соціальних зв'язків. Контакт очима може бути використаний для виявлення брехні, розуміння намірів і побудови довіри. Наприклад, прямий погляд – сигналізує про інтерес та увагу; уникнення погляду – може вказувати на сором'язливість або ж брехню; пильний погляд – може бути сприйнятий, як загроза або виклик та ін. [23**Error! Reference source not found.**].

Поза та постава тіла також передають значну інформацію про внутрішній стан і ставлення людини. О. Коваленко зазначає, що відкрита поза (руки і ноги не схрещені) свідчить про довіру і готовність до взаємодії, тоді як закрита поза може вказувати на захисну позицію або недовіру [70**Error! Reference source not found.**]. Дослідження М. Десмонда підкреслюють, що постава тіла може відображати статус, домінування та субмісивність [28**Error! Reference source not found.**]. М. Коваль говорить про те, що поза тіла може вказувати на емоційний стан, наприклад, нахилене вперед тіло свідчить про зацікавленість, а відкинуте назад – про відстороненість [72**Error! Reference source not found.**]. Пози та постава також впливають на наше самопочуття і те, як нас сприймають інші. Вони можуть відображати внутрішній стан людини, її емоції та ставлення до співрозмовника.

Проксеміка вивчає використання простору в процесі комунікації. Відстань між комунікантами може варіюватися в залежності від їхніх взаємин та рівня довіри. В роботі з правопорушниками важливо враховувати їхні особисті межі та комфортні дистанції, оскільки порушення цих меж може призвести до підвищеної агресивності або тривожності [108**Error! Reference source not found.**].

Дистанція між співрозмовниками є важливим аспектом невербальної комунікації. Особливості дистанції полягають в першу чергу в *культурних нормах*, адже дистанція між співрозмовниками залежить від культурних норм, що визначають комфортну відстань для спілкування [18108Error! Reference source not found.], а також в *контексті спілкування*, тому що відстань може змінюватися залежно від контексту, наприклад, ділові зустрічі вимагають більшої дистанції, ніж особисті розмови [109108Error! Reference source not found.] та зони дистанції. Е. Холл виявив чотири зони просторової дистанції: *інтимну* (0-45 см: використовується для близьких і особистих взаємодій), *персональну* (45-120 см: характерна для друзів і знайомих), *соціальну* (120-360 см: використовується в офіційних і ділових контактах) та *публічну* (понад 360 см: застосовується для публічних виступів і великих груп), кожна з яких має своє призначення і відповідний контекст використання [18108Error! Reference source not found.].

Інтонація голосу може значно змінювати значення сказаного, додаючи емоційного забарвлення та контексту. Згідно з дослідженнями К. Шерера, інтонація голосу може передавати широкий спектр емоцій, таких як радість, сум, гнів, страх та інші. Вона також може сигналізувати про рівень впевненості, ентузіазму та інтересу до теми обговорення. Інтонація може бути ключовою у встановленні довірливих відносин та ефективної комунікації. Інтонація впливає на сприйняття інформації співрозмовником, наприклад, підвищений тон може викликати увагу або тривогу, адже підвищений тон може виражати радість або збудження, тоді як низький тон часто використовують для вираження тривоги або серйозності, а швидкий темп може вказувати на нервозність або ентузіазм, в свою чергу повільний тон може сигналізувати про спокій або смуток. Зміна інтонації може змінити значення сказаного, наприклад, сарказм чи іронія часто передаються саме інтонаційно [33108Error! Reference source not found.].

Що стосується тактильних засобів комунікації, такі як дотики, на думку О. Гончарука, вони можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на

взаємодію. У психокорекційній роботі дотики слід використовувати обережно та з урахуванням індивідуальних особливостей клієнта, оскільки вони можуть викликати різні емоційні реакції [54108**Error! Reference source not found.**].

Особливості кожного з цих засобів полягають у їх унікальній здатності передавати інформацію, впливати на взаємодію між людьми та забезпечувати ефективність комунікації. Таким чином, невербальні комунікативні засоби відіграють важливу роль у психокорекційній роботі з особами, схильними до правопорушень. Вони допомагають виявити та зрозуміти емоційний стан клієнта, встановити довірливі стосунки та створити комфортні умови для ефективної взаємодії. Важливо, щоб фахівці з психокорекційної роботи мали високу компетентність у розпізнаванні та інтерпретації невербальних сигналів, що дозволить підвищити ефективність корекційних заходів.

Висновки до першого розділу

У науковій літературі поняття комунікативної діяльності охоплює широкий спектр психологічних аспектів, що визначають взаємодію між людьми. Аналіз різних підходів до комунікативної діяльності дозволяє виділити кілька ключових компонентів та аспектів, які мають важливе значення для розуміння цього явища.

Комунікативна діяльність включає в себе не лише вербальні, але й невербальні засоби спілкування, які відіграють важливу роль у передачі інформації, емоцій та інтенцій. Зокрема, жести, міміка, інтонація та просторове розміщення є невід'ємними частинами ефективної комунікації.

Сучасні дослідження підкреслюють важливість внутрішніх психологічних механізмів, таких як мотивація, емоційний стан, установки та стереотипи, які впливають на процес комунікації. Ці механізми визначають як сприйняття повідомлень, так і їх інтерпретацію та відповідну реакцію.

Комунікативна діяльність завжди відбувається в певному соціально-культурному контексті, який визначає норми, правила та очікування відносно

комунікації. Культурні особливості впливають на способи вираження та сприйняття інформації, що робить комунікацію багатозначною та складною.

Для ефективної комунікативної діяльності необхідна розвинена комунікативна компетентність, яка включає знання, вміння та навички, необхідні для успішного спілкування. Це включає як лінгвістичні аспекти, так і здатність до емпатії, розуміння невербальних сигналів та адаптації до змінних умов спілкування.

Індивідуальні особливості особистості, такі як темперамент, комунікативний стиль, рівень самооцінки та соціальної компетентності, значною мірою визначають ефективність комунікації. Особистісні характеристики можуть сприяти або перешкоджати встановленню конструктивних взаємовідносин.

Невербальні сигнали виконують кілька ключових функцій: вони регулюють взаємодію, підтверджують або спростовують вербальні повідомлення, виражають емоційні стани, визначають міжособистісні відносини та створюють загальне враження про співрозмовника. Ці функції роблять невербальну комунікацію незамінною у процесі спілкування.

Невербальні сигнали допомагають визначити початок і кінець розмови, сигналізують про згоду або незгоду, а також вказують на необхідність зміни теми або темпу спілкування. Емоції, передані через міміку, тон голосу або тілесні рухи, часто є більш автентичними і зрозумілими, ніж словесні висловлювання. Це робить невербальну комунікацію важливою для побудови емоційних зв'язків і співпереживання.

У осіб, схильних до правопорушень, часто спостерігаються викривлення в інтерпретації та вираженні невербальних сигналів. Це може проявлятися у неправильно зрозумілих намірах співрозмовника або агресивній реакції на нейтральні жести та міміку.

Однією з характерних рис таких осіб є знижена здатність до емпатії та емоційного резонансу. Це може бути пов'язано з дефіцитом навичок

розпізнавання та розуміння емоційних станів інших людей, що ускладнює встановлення довірливих і конструктивних взаємин.

Особи, схильні до правопорушень, часто демонструють агресивні невербальні сигнали, такі як загрозлива міміка, жестикуляція або нахил тіла вперед. Це може бути засобом самозахисту або спробою встановити домінування у взаємодії.

Негативний соціальний досвід, включаючи травматичні події та несприятливе оточення, має суттєвий вплив на формування невербальної комунікації. Часто такі особи використовують невербальні засоби для захисту або маскуванню своїх справжніх почуттів та намірів.

Психологи та інші фахівці, які працюють з особами, схильними до правопорушень, повинні мати високий рівень професійної підготовки у сфері невербальної комунікації. Це дозволить їм ефективніше розпізнавати і коригувати невербальні сигнали правопорушників, сприяючи позитивним змінам у їх поведінці.

Таким чином, невербальні комунікативні засоби є важливим компонентом міжособистісної взаємодії, що впливає на її якість та ефективність. Їх розуміння і вміння правильно використовувати є ключовими для успішного спілкування та професійної діяльності.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ОСІБ, СХИЛЬНИХ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1. Завдання та методи експериментального дослідження

Завданням експериментального дослідження було вивчення особливостей невербального компонента комунікативної діяльності працівників правоохоронних органів з правопорушниками, яке є важливим для розуміння ефективності взаємодії у процесі психокорекційної роботи. Невербальні засоби комунікації, такі як міміка, жести, контакт очей та інтонація голосу, грають значну роль у встановленні та підтриманні контакту, управлінні конфліктами та зниженні рівня тривожності та агресивності у правопорушників.

Метою цього дослідження є розкрити особливості використання засобів невербальної комунікації працівниками правоохоронних органів у взаємодії з правопорушниками.

Ми поставили перед собою завдання, не лише дослідити особливості невербального компонента комунікативної діяльності працівників правоохоронних органів з правопорушниками, а й визначити ефективність використання невербальних засобів комунікації у процесі взаємодії з правопорушниками та виявити основні труднощі, що виникають у працівників правоохоронних органів під час використання невербальних комунікативних засобів.

У роботі використано комплекс методів дослідження: теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація); емпіричні методи (опитування, тестування); математико-статистичні методи (методи обробки отриманих у дослідженні даних).

До вибірки увійшли 50 працівників (25 жінок та 25 чоловіків) органів пробації, які працюють з правопорушниками на різних етапах правозастосовної діяльності. Вибірка була сформована з працівників різних регіонів, а саме: Дніпропетровської, Кіровоградської та інших областей, різних посадових рівнів (фахівці, провідні інспектори та психологи), що дозволяє отримати різноманітні дані та зробити висновки, що враховують різні аспекти комунікативної діяльності.

Для проведення дослідження невербальних комунікацій було обрано ряд психодіагностичних методик:

1. *Методика експертної оцінки невербальної комунікації (О.М. Кузнєцова)* – дозволяє оцінити ефективність невербальних засобів комунікації, що використовуються працівниками правоохоронних органів у взаємодії з правопорушниками.

Тест включає в себе 20 запитань, на кожне з яких пропонується чотири варіанти відповідей, кожній із яких при обробці приписують певний бал від 1 до 4: «А» – «Завжди» – 4 бали, «Б» – «Часто» – 3 бали, «В» – «Рідко» – 2 бали, «Г» – «Ніколи» – 1 бал. На основі сумарних оцінок за трьома параметрами визначається загальний показник рівня розвитку перцептивно-комунікативних можливостей людини за трьома рівнями. Кількісна градація сумарних оцінок результатів знаходиться у діапазоні: від 0 до 60 балів, що відповідають 3 рівням (низький, середній та високий).

2. *Тест на здатність розрізняти емоції* – оцінює здатність працівників розпізнавати емоційні стани інших людей.

В тесті подано 16 виразів обличчя, в яких закодовано 16 емоційних станів людини. Опитувані намагаються їх розпізнати, чим більше розпізнаних емоцій, тим вищі результати.

1. *Тест визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г.Я. Розен)* – визначає здатність сприймати та інтерпретувати невербальні сигнали.

В даному тесті надано 15 запитань і 3 варіанти відповіді: А – так (2 бали); Б – і так і ні/ не знаю/ не завжди (1 бал); В – ні (0 балів). Для підрахування результатів запропонована шкала невербальної компетентності, яка виявляє ступінь виразності вміння налагоджувати відносини та зчитувати контекст спілкування. Кожен з досліджуваних може бути віднесений до одної із груп: перша – з низьким рівнем невербальної компетентності (1-3 стінка); друга – з середнім рівнем невербальної компетентності (4-7 стінка) та третя – з високим рівнем невербальної компетентності (8-10 стінка).

2. *Тест виразності та чутливості до невербальних сигналів* – оцінює рівень виразності та чутливості до невербальних сигналів.

Тест складається з 17 тверджень та трьох варіантів відповіді: «так» – 3 бали, «інколи» – 2 бали та «ні» – 1 бал. Бали підсумовують по завданням, чотири твердження з «*» додають з перевернутим значенням (1 = 3; 3 = 1; 2 = 2), тобто виходить три рівні: високий, середній, низький, як для чутливості, так і для виразності.

Під час опитування та тестування кожен учасник проходив тести та відповідав на анкети. Тестування проводилось в онлайн режимі, працівники були на своїх робочих місцях.

Отримані дані оброблялись за допомогою методів дескриптивної статистики та кореляційного аналізу.

Результати методики експертної оцінки невербальної комунікації показали, що більшість співробітників правоохоронних органів використовують невербальні засоби комунікації, такі як міміка, жести, контакт очей та інтонація, для встановлення контакту та підтримки комунікації з правопорушниками. Найбільш ефективними були визнані використання відкритих жестів та підтримання контакту очей, що сприяє зниженню рівня тривожності та агресивності у правопорушників.

Із 50 опитуваних виходить, що по частоті використання в своїй роботі із правопорушниками 37 співробітників часто використовують міміку і в 30 правоохоронців це є ефективним; близько 42 фахівців часто використовують

жести, які є досить ефективними під час взаємодії у 35 спеціалістів із 42; контакт очей із 50 інспекторів часто використовують 45, у 40 з яких цей контакт приносить бажані результати; інтонацію часто використовують 40 правоохоронців і у близько 32 вона є ефективною під час комунікації із злочинцями.

Якщо розділяти дані результати за гендером, тоді можемо побачити, що серед жінок часто використовую міміку – 20 осіб із 25; жести – 22; контакт очей – 21; інтонацію – 15, а у чоловіків: міміку – осіб 17 із 25; жести – 20; контакт очей – 24; інтонацію – 21 (табл. 2.1, рис. 2.1, табл. 2.2, рис. 2.2).

Табл. 2.1

Аналіз результатів невербальної комунікації за О. М. Кузнєцовим

Невербальні засоби комунікації	Частота використання (%)	Ефективність (%)
Міміка	75 %	60 %
Жести	85 %	70%
Контакт очей	90 %	80 %
Інтонація	80 %	65 %

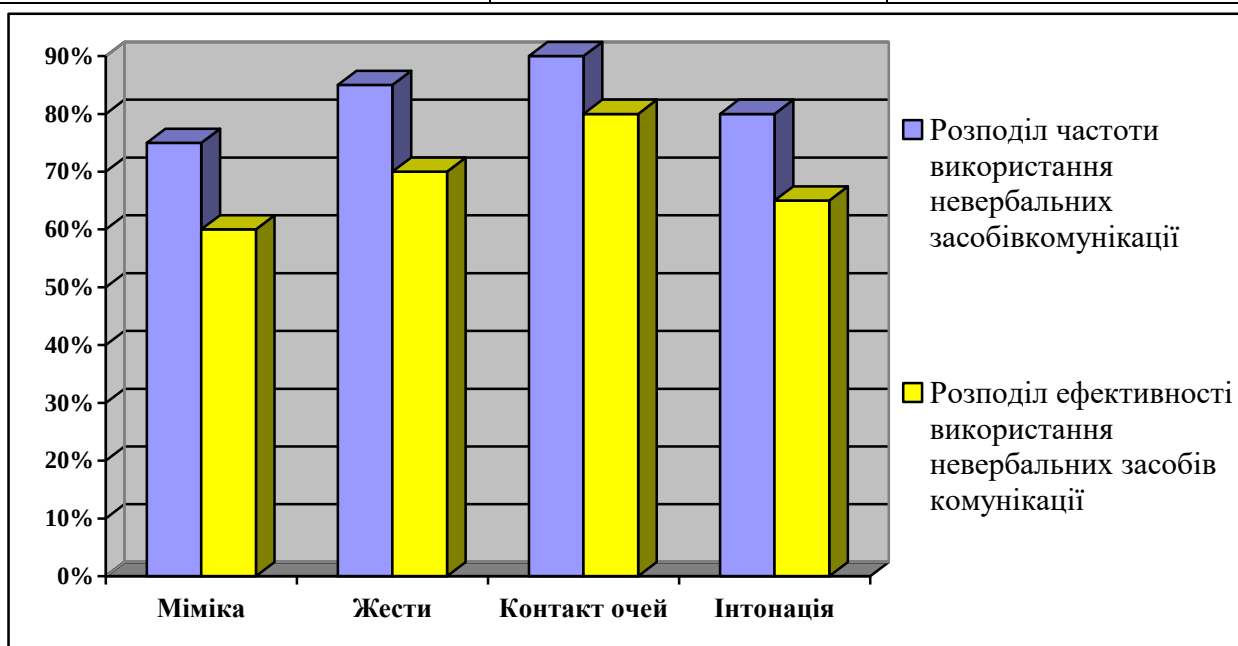
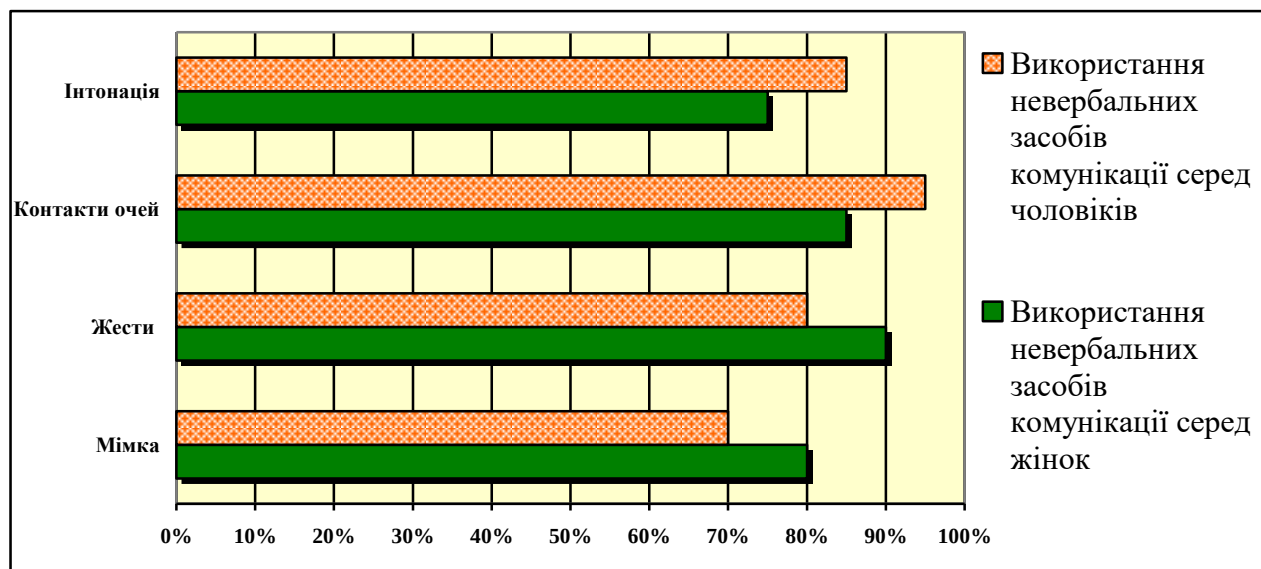

Рис. 2.1. Аналіз розподілу частоти та ефективності використання невербальних засобів комунікації за О. М. Кузнєцовим

Табл. 2.2

**Аналіз результатів невербальної комунікації за О. М. Кузнєцовим
з розділом по гендеру**

Невербальні засоби комунікації	Жінки (%)	Чоловіки (%)	Загальна ефективність (%)
Міміка	80 %	70 %	75 %
Жести	90 %	80 %	85 %
Контакт очей	85 %	95 %	90 %
Інтонанція	75 %	85 %	80 %

*Рис. 2.2. Аналіз розподілу результатів невербальної комунікації за
О.М. Кузнєцовим з розділом по гендеру*

Результати тесту на здатність розрізняти емоції показав, що працівники органів пробації загалом мають високий рівень здатності розпізнавати емоційні стани правопорушників. Оскільки, серед 50 (25 жінок, 25 чоловіків) опитуваних співробітників органу пробації було отримано високі результати у 83,5 % – 41 особи, серед них у жінок – 85% – 21 осіб, а у чоловіків – 82 % – 20 осіб. Співробітникам це дозволяє краще розуміти та реагувати на емоційні прояви під час комунікації. Жінки показали трохи

вищий середній рівень у порівнянні з чоловіками, однак загальний рівень є доволі високим для обох груп (табл. 2.3, рис. 2.3).

Табл. 2.3

Аналіз результатів тесту на здатність розрізняти емоції серед працівників органу пробації

Стать	Кількість учасників	Середній рівень здатності розпізнавати емоції	Кількість учасників з високим рівнем (більше 80 %)
Жінки	25	85 %	21
Чоловіки	25	82 %	20
Загалом	50	83, 5 %	41

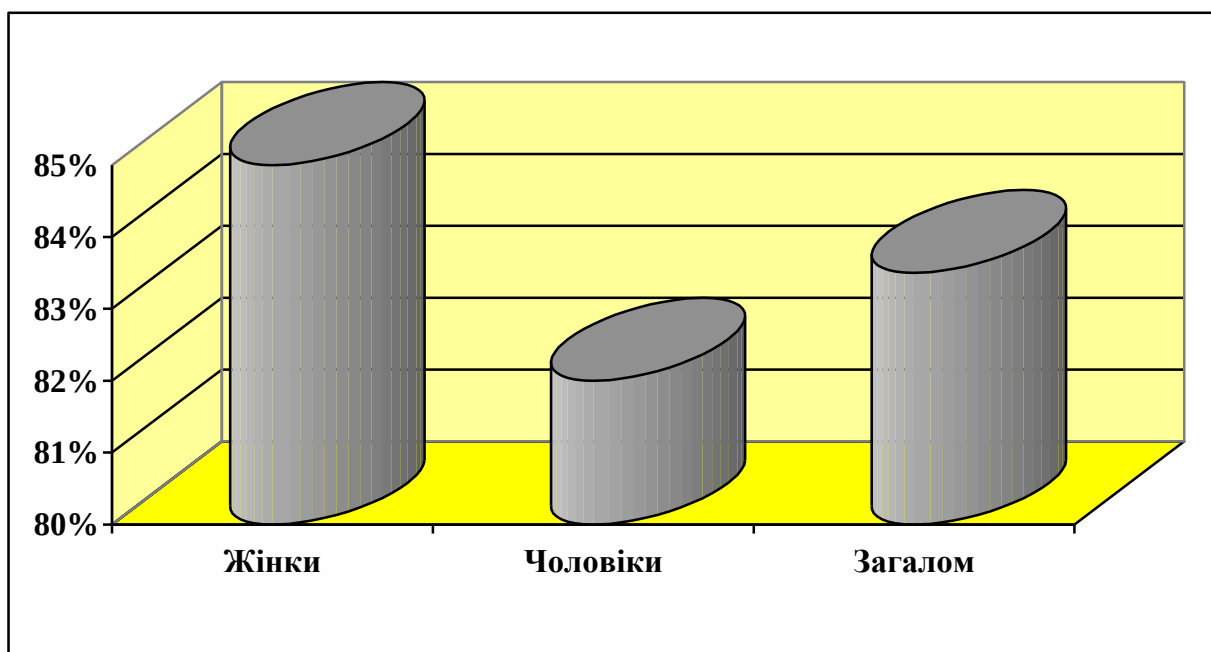

Рис. 2.3. Середній рівень здатності розпізнавати емоції у співробітників органу пробації

Тест визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності показав, що співробітники мають середній рівень цієї компетентності. А саме: низький рівень – 10 % (5 осіб), серед них 2 – жінок та 3 - чоловіків; середній рівень – 70 % (35 осіб), серед них 18 – жінок та 17 чоловіків;

високий рівень – 20 % (10 осіб), серед них 5 – жінок, 5 – чоловіків. Вони здатні розпізнавати основні невербальні сигнали, але іноді виникають труднощі з інтерпретацією більш складних або суперечливих сигналів (табл. 2.4, рис. 2.4).

Табл. 2.4

**Аналіз результатів рівня перцептивно-невербальної
компетентності у співробітників органу пробації**

Рівень компетентності	Кількість співробітників (осіб)	Кількість жінок (осіб)	Кількість чоловіків (осіб)	Відсоток (%)
Низький	5	2	3	10 %
Середній	35	18	17	70 %
Високий	10	5	5	20 %
Разом	50	25	25	100%

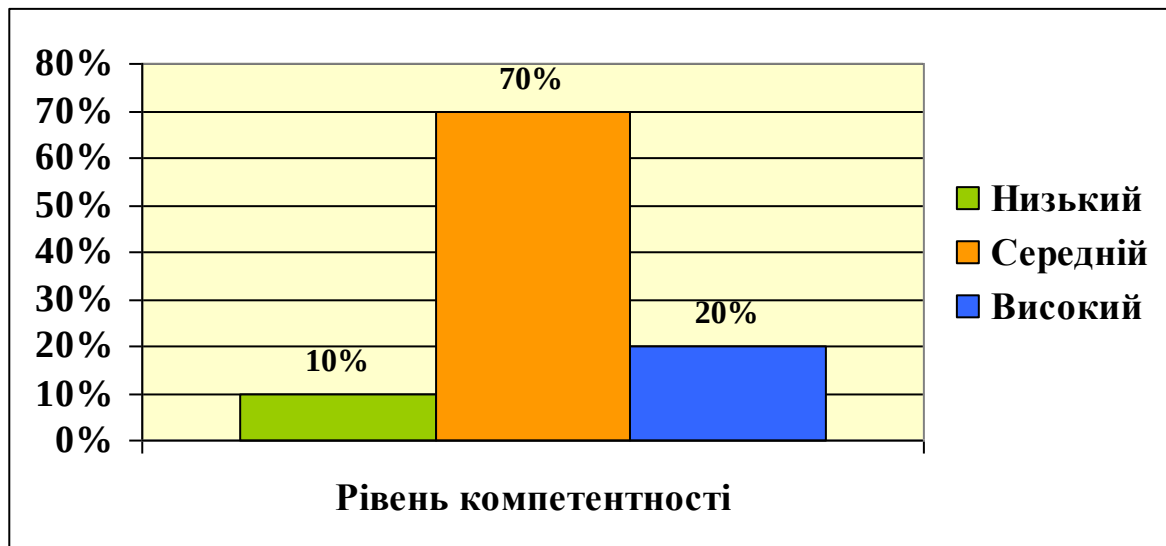

Рис. 2.4. Рівень перцептивно-невербальної компетентності у співробітників пробації у відсотковому співвідношенні

Результати тесту виразності та чутливості до невербальних сигналів показав, що більшість фахівців мають високий рівень виразності невербальних сигналів, але чутливість до цих сигналів потребує покращення.

Оскільки результати показали, що по виразність невербальних сигналів: **високий рівень – 70 %** (35 осіб із 50, з них 19 жінок та 16 чоловіків); **середній рівень – 20 %** (10 осіб, з них 4 жінок, 6 чоловіків); **низький рівень – 10 %** (5 осіб, з них 2 жінок та 3 чоловіків). Що стосується чутливості до невербальних сигналів: **високий рівень – 20 %** (10 осіб із 50, з них 6 жінок, 4 чоловіків); **середній рівень – 60 %** (30 осіб, з них 15 жінок та 15 чоловіків); **низький рівень – 20 %** (10 осіб, з них 4 жінки, 6 чоловіків) (табл. 2.5, рис. 2.5, табл. 2.6, рис. 2.6).

Це означає, що вони добре передають невербальні сигнали, але іноді не повністю усвідомлюють або розпізнають невербальні сигнали від правопорушників.

Табл. 2.5

**Аналіз рівнів виразності невербальних сигналів
серед працівників пробації**

Рівень виразності	Кількість співробітників (осіб)	Кількість жінок (осіб)	Кількість чоловіків (осіб)	Відсоток (%)
Низький	5	2	3	10 %
Середній	10	4	6	20 %
Високий	35	19	16	70 %
Разом	50	25	25	100 %

Табл. 2.6

**Аналіз рівнів чутливості до невербальних сигналів серед працівників
пробації**

Рівень чутливості	Кількість співробітників (осіб)	Кількість жінок (осіб)	Кількість чоловіків (осіб)	Відсоток (%)
Низький	10	4	6	20 %

Середній	30	15	15	60 %
Високий	10	6	4	20 %
Разом	50	25	25	100%

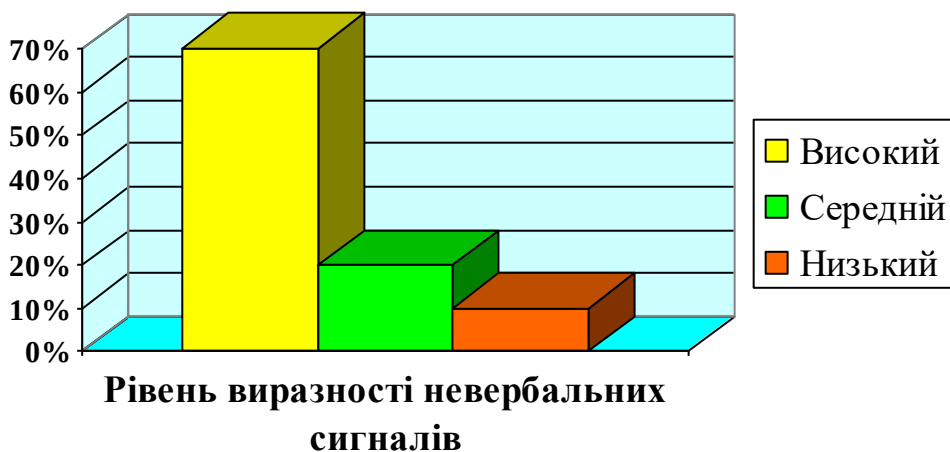

Рис. 2.5. Рівень виразності невербальних сигналів серед працівників пробації

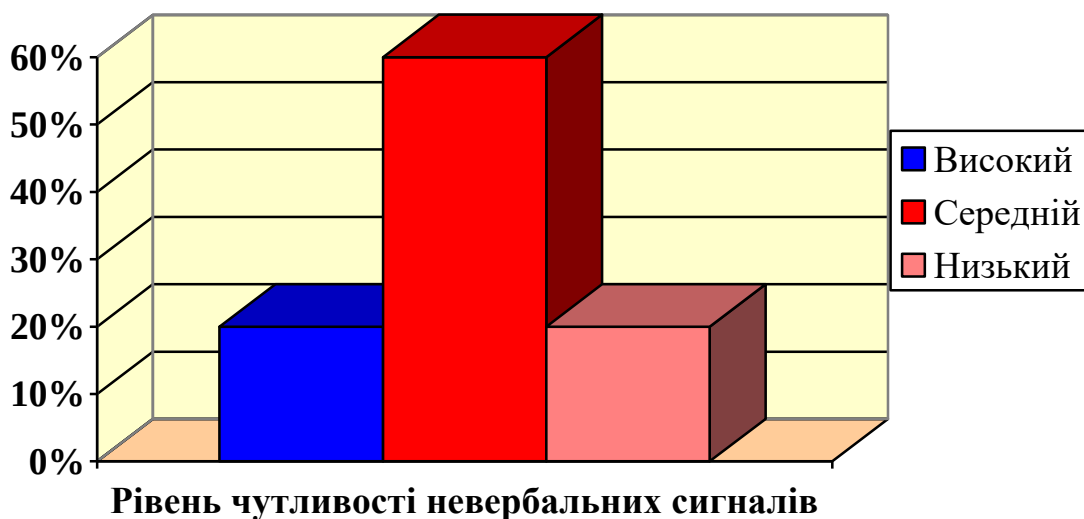

Рис. 2.6. Рівень чутливості невербальних сигналів серед працівників пробації

2.2. Особливості невербального компонента комунікативної діяльності правопорушників у комунікативних ситуаціях між собою

Невербальна комунікація відіграє вирішальну роль у процесах взаємодії між людьми, зокрема в середовищі правопорушників. У контексті

кримінальної поведінки, вона стає важливим механізмом не лише для передачі інформації, але й для підтримання ієрархії та встановлення влади у групах. Дослідження показують, що особи, схильні до порушення закону, використовують невербальні засоби для встановлення домінантних позицій, комунікації агресії або загрози, а також для демонстрації субординації у групі [55; 14].

Міміка і жести є важливими елементами невербальної комунікації, які дозволяють правопорушникам передавати інформацію, висловлювати емоції та підтримувати соціальні відносини в рамках групи. Особливості їх використання серед правопорушників зумовлені як індивідуальними психологічними характеристиками, так і специфічними нормами кримінальних субкультур. В умовах, коли вербальна комунікація може бути обмежена або небажана, невербальні сигнали стають основним способом передачі інформації [55].

Міміка відіграє ключову роль у відображенні емоційного стану та намірів правопорушників. Дослідження свідчать, що серед осіб, схильних до правопорушень, часто спостерігається демонстрація контролю емоцій через обмежену або «заморожену» міміку [12454]. Це може слугувати інструментом для маскуванню справжніх намірів або емоцій у конфліктних ситуаціях, а також засобом підкреслення своєї віддаленості або незламності перед іншими.

З іншого боку, агресивна міміка часто використовується для демонстрації ворожості чи готовності до конфлікту. За спостереженнями М.Г. Іваненка, правопорушники можуть свідомо або підсвідомо використовувати «жорсткі» вирази обличчя, такі як нахмурені брови, стиснуті губи чи широко відкриті очі, щоб залякати опонента або показати свою домінантність [6054].

Також важливим засобом невербальної взаємодії серед правопорушників є жестикуляція, що слугує не лише для передачі інформації, але й для встановлення або підтримання владних ієрархій.

Дослідження українських психологів підтверджують, що жести правопорушників часто є різкими, чітко окресленими і мають виразну агресивну або директивну функцію [5554].

Наприклад, в умовах злочинних субкультур важливу роль відіграють закодовані жести, зрозумілі лише членам певної групи. Такі жести дозволяють комунікувати без необхідності використовувати вербальні засоби, що є важливим для підтримання конфіденційності та безпеки [12454].

Окрім того, жести часто використовуються для демонстрації влади чи статусу. Наприклад, правопорушники можуть використовувати специфічні рухи рук або тіла для підкреслення своєї домінуючої позиції у групі [60Error! Reference source not found.54].

У ситуаціях конфлікту між правопорушниками міміка і жести можуть набувати особливої агресивної забарвленості. За даними досліджень, у момент конфлікту правопорушники часто використовують різкі жести, напружені м'язи обличчя та тіла, що сигналізує про готовність до фізичного протистояння [12454]. Також спостерігається тенденція до демонстрації загрозливих жестів, таких як показування пальцем або відштовхування рук вперед, що підкреслює агресивність і бажання підкорити опонента.

І.В. Горбовий впевнений, що у рамках кримінальних субкультур міміка і жести виконують не лише комунікативну, але й ритуальну функцію. Деякі жести та вирази обличчя можуть мати символічне значення, передаючи належність до певної групи або відображаючи статус у злочинній ієрархії [5554]. Це створює специфічну систему невербальних знаків, яку розуміють лише ті, хто належить до відповідної субкультури.

Контакт очей і просторове розташування є двома ключовими елементами невербальної комунікації, які відіграють важливу роль у взаємодії між правопорушниками. Вони виконують функції регуляції соціальних взаємодій, демонстрації влади, статусу та агресивних намірів. Особливості використання цих невербальних засобів у середовищі

правопорушників є наслідком як індивідуальних психологічних характеристик, так і специфічних правил злочинних субкультур [5554].

Контакт очей є потужним засобом невербальної комунікації серед правопорушників, який часто використовується для встановлення ієрархічних відносин. Довготривалий, інтенсивний погляд може сигналізувати про домінування, готовність до конфлікту або агресію. За словами українських дослідників, серед правопорушників прямий контакт очей часто сприймається як виклик або загроза [1245454]. У злочинних субкультурах уникнення прямого контакту очей може вважатися ознакою підкорення або слабкості, тоді як тривале «витримування погляду» служить для підкреслення статусу і сили.

Контакт очей у конфліктних ситуаціях може бути використаний для визначення «сили» супротивника. Наприклад, правопорушники можуть свідомо провокувати тривалий зоровий контакт для перевірки готовності іншої сторони до конфлікту або підкорення [6054]. Це є типовою стратегією для з'ясування влади в групових взаєминах.

Просторове розташування між правопорушниками є не менш важливим елементом невербальної комунікації, який відображає як міжособистісні відносини, так і соціальні ролі. Близькість між людьми може свідчити про довіру або, навпаки, про бажання контролювати іншу особу. Як зазначає І.В. Горбовий, серед правопорушників просторові стратегії часто спрямовані на демонстрацію домінування: наближення до іншого з метою зменшення дистанції може бути інтерпретовано як загроза або прагнення підкреслити власну владу [5554].

Зокрема, в умовах конфлікту правопорушники можуть навмисно скорочувати дистанцію для того, щоб чинити психологічний тиск на опонента. Така поведінка супроводжується іншими невербальними елементами, такими як агресивна жестикуляція та інтенсивний зоровий контакт [12412454]. Водночас, особи, які займають нижчу ієрархічну

позицію, навпаки, можуть зберігати дистанцію для уникнення конфліктів і демонстрації підкорення.

У середовищі правопорушників важливим аспектом просторового розташування є поняття «територіальності» – прагнення до контролю за певною частиною простору. Як зазначає М.Г. Іваненко, кожна особа у групі правопорушників намагається «позначити» свій простір, який не повинні порушувати інші без дозволу [6054]. Відсутність поваги до особистого простору може бути інтерпретована як агресивна дія, що викликає конфлікт.

Територіальність також може проявлятися у розташуванні в межах групи. Ті, хто має більший статус або вплив, часто займають центральні позиції, тоді як підлеглі особи розташовуються на периферії. Таке розташування відображає ієрархічну структуру, а порушення цього порядку може призвести до конфлікту або до необхідності перегляду статусних позицій у групі [5554].

Контакт очей і просторове розташування часто працюють в комплексі, формуючи загальний невербальний меседж правопорушників. Наприклад, правопорушник, що наближається до іншого з інтенсивним зоровим контактом, демонструє готовність до конфлікту або перевірку домінування [12412454]. Водночас уникання погляду в поєднанні з відходом на більшу дистанцію може бути ознакою уникання конфлікту або визнання власної підлеглості.

У кримінальних субкультурах існують неписані правила щодо комбінацій цих невербальних сигналів, і недотримання цих правил може призвести до ескалації конфлікту або втрати статусу у групі. За словами І.В. Горбового, правопорушники дуже уважно ставляться до цих сигналів і використовують їх як засіб для визначення взаємних відносин у групі [5554].

Тактильна комунікація включає різні форми фізичного контакту, які можуть служити для вираження емоцій, демонстрації влади, підпорядкування чи встановлення ієрархічних стосунків у групах правопорушників. Згідно з дослідженнями українських і зарубіжних фахівців, тактильні засоби

комунікації мають різноманітні функції у кримінальних групах, і їх значення часто залежить від контексту взаємодії [55;6054].

Тактильний контакт серед правопорушників може слугувати засобом демонстрації контролю та влади. Як зазначає О.М. Шульга, фізичний контакт у вигляді поплескування по плечу або спини, а також міцне рукостискання часто використовуються для встановлення домінування в групі [12454]. Такий контакт може бути підсвідомим індикатором сили або символом дружби в межах групи, але у злочинних субкультурах він також може мати загрозливий характер. Поплескування, що зазвичай вважається дружнім, може бути використане для вираження прихованої агресії або попередження.

М.Г. Іваненко зазначає, що грубий тактильний контакт, такий як різке торкання або поштовх, може слугувати засобом примусу або покарання [6054]. Наприклад, у злочинних групах фізичний контакт може використовуватися для демонстрації переваги одного члена над іншим, особливо в ситуаціях, коли потрібно підтримувати ієрархію чи підкорення.

Тактильна комунікація у правопорушників також відіграє важливу роль у підтримці ієрархії всередині групи. За словами І.В. Горбового, у кримінальних середовищах контакт через рукостискання є одним із способів комунікації, за допомогою якого визначається статус членів групи [5554]. Особи, які займають вищі позиції у групі, можуть контролювати взаємодію з нижчими за рангом учасниками через обмежений або домінуючий тактильний контакт.

Значну увагу також приділяють правилам дотримання дистанції і дозволеного фізичного контакту. Часто порушення таких правил може спричинити ескалацію конфлікту. Як зазначає О.М. Шульга, грубий фізичний контакт або його відсутність в момент очікуваної взаємодії може розглядатися як спроба підриву авторитету або відкритий виклик, що може призвести до конфліктної ситуації [12454].

Тактильний контакт є важливим фактором у конфліктних ситуаціях серед правопорушників. У таких випадках фізичні жести та дії можуть

швидко ескалювати агресію. Як підкреслює М.Г. Іваненко, у конфліктних ситуаціях тактильна комунікація переходить у стадію фізичної агресії, де удари або штовхання є не тільки вираженням агресії, а й спробою фізично підкорити супротивника [6054]. Водночас уникнення фізичного контакту або захист через блокування ударів може сигналізувати про бажання уникнути конфлікту або знизити його інтенсивність.

Тілесний контакт також може бути використаний для маніпуляції опонентом. Наприклад, фізичний тиск у вигляді захоплення за руку або плече може свідчити про бажання контролювати опонента або «відправити» певний сигнал іншим учасникам конфлікту про свою силу та готовність до застосування фізичної сили.

Хоча більшість досліджень фокусується на агресивних або домінуючих формах тактильного контакту серед правопорушників, варто зазначити, що тактильні взаємодії можуть також мати емпатичний характер. За словами І.В. Горбового, у середовищі правопорушників фізичний контакт може слугувати засобом вираження підтримки або згуртованості у критичних ситуаціях, наприклад, після спільно пережитого конфлікту або покарання [5554]. Такий контакт може включати поплескування по спині або плече, яке сигналізує про розуміння та солідарність.

Емпатичні тактильні взаємодії, хоча й зустрічаються рідше, ніж агресивні форми контакту, відіграють важливу роль у створенні почуття групової ідентичності та підтримки, що є необхідним для виживання та взаємодії в умовах соціального відчуження або ізоляції.

Культурні фактори відіграють суттєву роль у формуванні моделей невербальної комунікації, зокрема серед правопорушників. Вони впливають на те, як люди інтерпретують жести, міміку, тактильні контакти та інші невербальні сигнали у процесі взаємодії. Зокрема, у правопорушників, які часто належать до різних субкультур і груп, невербальна комунікація виконує важливу роль у забезпеченні ефективної взаємодії, регулюванні відносин всередині груп та встановленні ієрархічних структур [19; 1354].

Правопорушники, як і інші соціальні групи, використовують невербальні коди, проте ці коди часто специфічні для конкретних злочинних субкультур або етнічних груп. Наприклад, у злочинних угрупованнях різних культур жестові системи можуть мати спеціальні значення, недоступні для зовнішніх спостерігачів. За словами І.В. Горбового, невербальні сигнали серед злочинних угруповань часто використовуються для передачі таємної інформації, особливо в умовах, коли вербальна комунікація обмежена [5554]. Такі сигнали можуть включати специфічні жести рук, міміку або рухи тіла, які вказують на статус або наміри окремого члена групи.

Культурний контекст, у якому функціонують правопорушники, значно впливає на інтерпретацію цих сигналів. Наприклад, в українських кримінальних субкультурах існує ряд специфічних жестів та ритуалів, що мають історичні корені, такі як певні форми рукостискань або дотиків, які вказують на належність до групи чи наявність певних соціальних ролей [9654]. У міжнародних контекстах, наприклад, у латиноамериканських або азійських злочинних угрупованнях, ці невербальні знаки можуть кардинально відрізнятися, що інколи спричиняє проблеми в міжкультурній взаємодії між правопорушниками з різних середовищ [1354].

Культурні фактори також впливають на те, як правопорушники сприймають особистий простір та фізичний контакт. Дослідження показують, що в деяких культурах сприйняття дистанції та тілесного контакту сильно відрізняється. Наприклад, у східноєвропейських та слов'янських культурах, включно з українською, фізичний контакт, такий як рукостискання або поплескування по спині, часто використовується для демонстрації близькості та довіри. Водночас у деяких азійських культурах доторки можуть бути сприйняті як порушення особистого простору, що викликає дискомфорт [1954].

Правопорушники, які належать до певних субкультур, можуть використовувати просторові відносини та тілесний контакт для позначення статусу або вираження домінування. Як зазначає М.Г. Іваненко, у деяких

злочинних групах навмисне порушення особистого простору може використовуватися як спосіб демонстрації влади або погрози [6054]. Наприклад, наближення до людини без її згоди або грубий фізичний контакт може сигналізувати про підпорядкування або агресію, особливо якщо це відбувається у контексті конфлікту чи протистояння.

Міміка, як один із важливих компонентів невербальної комунікації, також підлягає культурним варіаціям. Відомо, що різні культури по-різному сприймають вираження емоцій через міміку. Наприклад, у західних культурах, таких як українська, відкрите вираження емоцій через міміку є досить поширеним. Однак у багатьох східних культурах, таких як японська або китайська, емоції часто приховуються, особливо в ситуаціях соціального напруження [1354].

У контексті правопорушників цей аспект стає особливо значущим, оскільки контроль над емоціями через міміку може бути важливим у середовищах, де вираження слабкості або страху може призвести до втрати авторитету. Як підкреслює І.В. Горбовий, у злочинних групах часто існують жорсткі правила щодо вираження емоцій: відкритий прояв емоцій може розглядатися як ознака слабкості, що негативно впливає на статус у групі [5554].

Інтерпретація агресивних невербальних сигналів, таких як жести або тілесні рухи, значно варіюється між культурами. В одній культурі певні жести можуть вважатися нейтральними, в той час як в іншій – вони можуть сприйматися як агресивні або провокативні. Як зазначає О.М. Петренко, в українському кримінальному середовищі певні жести, наприклад, різке розмахування руками або стукання по столу, можуть використовуватися для демонстрації гніву або домінування [9654]. Водночас, в інших культурах аналогічні жести можуть мати різне тлумачення або не викликати агресивної реакції.

Знання культурних особливостей невербальної комунікації є важливим для правоохоронних органів і психологів, які працюють з

правопорушниками. Адекватне розуміння того, як культурні фактори впливають на поведінку і взаємодію правопорушників, дозволяє уникнути конфліктів і сприяти ефективній комунікації [6054].

Правопорушники використовують невербальну комунікацію як інструмент для управління конфліктами та забезпечення власної безпеки. У конфліктних ситуаціях вони можуть свідомо чи несвідомо застосовувати агресивну невербальну поведінку для того, щоб «зчитати» настрій супротивника. За даними досліджень П. Екмана, особи, схильні до агресії, демонструють схильність до «витримки погляду», що є сигналом виклику [54**Error! Reference source not found.**]. Оскільки злочинні субкультури часто характеризуються високим рівнем взаємної недовіри та прагненням до домінування, невербальні засоби комунікації набувають особливо важливого значення у контексті контролю та ієрархічної боротьби [5455]. В умовах, де відкритий вербальний конфлікт може призвести до небезпечних наслідків, невербальні сигнали стають основним інструментом комунікації, що дозволяє уникнути або навпаки, спровокувати ескалацію конфлікту.

Міміка і жести є одними з найбільш виразних форм невербальної комунікації в конфліктних ситуаціях серед правопорушників. Як зазначає М.Г. Іваненко, у конфліктних ситуаціях міміка правопорушників часто стає засобом демонстрації агресії або недружності [54**Error! Reference source not found.**]. Нахмурені брови, стиснуті губи або напружений погляд є типовими ознаками загрози чи виклику у контексті злочинних субкультур. Такі невербальні сигнали можуть використовуватися як спосіб вираження наміру до конфлікту без необхідності прямої вербальної загрози.

Жести рук і пози тіла також можуть служити показниками рівня конфлікту та готовності до його ескалації. У злочинних угрупованнях специфічні жести можуть мати символічне значення, включаючи жести, що сигналізують про домінування, контроль або готовність до фізичної конфронтації. Наприклад, жести, що наголошують на фізичній силі або агресивному настрої, такі як розмахування руками чи демонстративний

фізичний контакт, є поширеними невербальними ознаками ескалації конфлікту [5496].

Просторові відносини, або проксемика, відіграють важливу роль у взаємодії правопорушників, особливо у конфліктних ситуаціях. Проксемика регулює дистанцію між учасниками взаємодії і може служити показником рівня довіри або агресії між ними. Як зазначає В.А. Діденко, зменшення фізичної дистанції між правопорушниками у конфліктній ситуації часто свідчить про підвищення рівня напруги та готовність до ескалації конфлікту [5457].

У конфліктних ситуаціях серед правопорушників просторові маніпуляції можуть використовуватися як засіб психологічного тиску. Навмисне порушення особистого простору іншої особи, наближення або блокування руху є типовими формами невербальної агресії, що можуть провокувати відкриту конфронтацію. Водночас, підтримка великої дистанції може свідчити про бажання уникнути конфлікту або підпорядкуватися в ситуації загрози.

Візуальний контакт є потужним невербальним сигналом у конфліктних ситуаціях. Погляд може передавати широкий спектр емоцій та намірів, зокрема агресію, зневагу або страх. У злочинних субкультурах погляд часто використовується як засіб контролю або демонстрації домінування. Довготривалий, прямий погляд, як правило, сигналізує про агресію або виклик, у той час як уникнення зорового контакту може свідчити про підпорядкування або бажання уникнути конфлікту [5455].

У конфліктних ситуаціях серед правопорушників візуальний контакт може виконувати функцію комунікації загрози або контролю над іншими членами групи. Наприклад, у контексті конфлікту всередині злочинних угруповань, встановлення зорового контакту може служити своєрідним сигналом до початку агресивних дій. У той же час, уникання прямого погляду може вказувати на страх перед фізичною конфронтацією або визнання власної слабкості у відносинах домінування.

Тактильні контакти, такі як доторки або удари, є одними з найпряміших форм невербальної агресії. У конфліктних ситуаціях серед правопорушників тактильна комунікація часто використовується для ескалації агресії. Як зазначає М.Г. Іваненко, фізичні доторки у злочинних середовищах можуть служити як сигналами виклику, так і засобами контролю, особливо якщо вони супроводжуються інтенсивними емоційними станами [5460].

Крім того, правопорушники використовують фізичні доторки як інструмент підтвердження влади або впливу. Наприклад, агресивний дотик, штовхання або грубе хапання за руку є поширеними формами фізичної взаємодії, що сигналізують про готовність до фізичного конфлікту. У контексті групової взаємодії такі дії можуть використовуватися для демонстрації статусу або авторитету [5496].

Злочинні субкультури, як особлива форма соціальної організації, характеризуються специфічними моделями поведінки, зокрема, невербальною взаємодією. Невербальні комунікативні засоби, такі як міміка, жести, постава, а також зовнішній вигляд, мають суттєве значення в формуванні, підтримці та регулюванні соціальних зв'язків у злочинному середовищі. Вони виступають як альтернативний або підкріплюючий засіб передачі інформації, що є важливим компонентом внутрішньогрупової комунікації.

Однією з особливостей невербальної взаємодії у злочинних субкультурах є використання символічних знаків і жестів для позначення статусу, авторитету або належності до певної групи. Відповідно до досліджень, невербальні сигнали часто мають кодований характер і розуміються лише членами субкультури. Як зазначають українські дослідники, «невербальна комунікація у злочинних субкультурах є важливим елементом інтеграції і соціальної ідентифікації» [54965253]. Таким чином, члени злочинних угруповань використовують невербальні засоби для

утримання контролю над своїми підлеглими або для демонстрації ворожості до зовнішніх осіб.

Значне місце в невербальній комунікації злочинних субкультур займає зовнішній вигляд, включаючи татуювання та одяг. Татуювання часто виступають символами, які містять закодовані повідомлення про кримінальне минуле або соціальний статус. В українському кримінальному середовищі, згідно з дослідженнями В.Л. Шкуратова, татуювання є одним з найбільш розповсюджених засобів невербального спілкування, які виконують функцію передачі інформації про соціальне становище або досвід особи в кримінальному світі [123549652].

Не менш важливу роль відіграє проксемика – використання особистого простору. У злочинних субкультурах, де будь-яка дія може бути інтерпретована як демонстрація сили або слабкості, просторові моделі відіграють ключову роль. Наприклад, підхід на близьку відстань може бути розцінений як загроза або виклик. За спостереженнями українських кримінологів, «взаємодія між членами злочинних угруповань часто супроводжується специфічними невербальними сигналами, що регулюють відстань між індивідами» [54965244].

Також важливим аспектом є кінесика, або мова жестів і рухів тіла. У злочинних субкультурах жести часто використовуються для передачі команд, погроз або демонстрації лояльності. Відповідно до українських досліджень, жести в таких групах можуть бути елементом таємної мови, зрозумілої лише посвяченим. Наприклад, специфічні рухи руками або положення пальців можуть означати приналежність до певної кримінальної структури або мати інші значущі смисли [54965252].

Таким чином, моделі невербальної взаємодії у злочинних субкультурах є складним і багатоаспектним явищем, що включає використання різних невербальних засобів комунікації для досягнення соціальних цілей та підтримання ієрархії. Вивчення цих моделей на основі українських досліджень, О.В. Бурлаки, С.М. Галайчук, В.Л. Шкуратова, І.Г. Волошина та

інших, дозволяє глибше розуміти внутрішньогрупові процеси та поведінкові стратегії у кримінальному середовищі, що є важливим для розробки ефективних методів профілактики та ресоціалізації осіб, залучених до злочинної діяльності.

2.3. Особливості невербального компонента комунікативної діяльності правопорушників у комунікативних ситуаціях з працівниками правоохоронних органів

Невербальна комунікація відіграє важливу роль у взаємодії між правопорушниками та працівниками правоохоронних органів, визначаючи характер спілкування та інтерпретацію поведінки учасників. Дослідження в цій сфері свідчать, що невербальні сигнали правопорушників у взаємодії з представниками закону суттєво відрізняються від поведінкових моделей у їхньому звичайному середовищі. Це пов'язано з наявністю специфічних психологічних та соціальних чинників, зокрема, страху перед покаранням, спроб уникнення відповідальності або прояву агресії як захисної реакції.

Однією з характерних особливостей невербальної комунікації правопорушників у взаємодії з правоохоронцями є прояв підвищеної напруги. Ця напруга зумовлена поєднанням таких чинників, як страх перед покаранням, невпевненість у результаті взаємодії, намагання приховати інформацію або запобігти власній відповідальності за правопорушення. Невербальні прояви цього стану мають специфічний характер і можуть слугувати важливим індикатором справжніх емоцій та намірів правопорушника.

За даними досліджень, правопорушники під час комунікації з правоохоронцями демонструють ряд невербальних сигналів, що вказують на підвищену тривожність і напруження. Найпоширеніші серед них – це часті зміни положення тіла, підвищена моторика рук, уникання зорового контакту, пітливість, тремтіння рук або голосу, а також загальна скута постава

[6354965251]. Ці прояви свідчать про підсвідому реакцію на стрес і страх, які виникають у процесі комунікації з представниками влади.

Одним із основних індикаторів напруги є поведінкові зміни, що стосуються кінесики – рухів і жестикуляції. Згідно з дослідженнями С.І Петренко, правопорушники, які відчують тривогу, схильні до активної жестикуляції або, навпаки, повного її уникнення [9954965251]. Часто спостерігаються хаотичні рухи руками, що можуть свідчити про внутрішню боротьбу між бажанням приховати правду і страхом перед виявленням обману. Напруженість також проявляється через непослідовність у рухах – швидкі та рвучкі жести можуть вказувати на те, що особа відчуває стрес і намагається знизити свою тривожність через фізичну активність.

Уникання зорового контакту є ще однією характерною ознакою підвищеної напруги у правопорушників під час комунікації з правоохоронцями. За результатами досліджень О.П. Мельник, правопорушники, які намагаються приховати свої справжні наміри або страх перед можливим викриттям, часто уникають погляду співрозмовника [5496525184]. Це може бути пов'язано з почуттям провини або намаганням уникнути прямої конфронтації. З іншого боку, нав'язливий зоровий контакт, який супроводжується агресивною кінесикою, може бути спробою створити ілюзію впевненості або домінування у ситуації.

Психофізіологічні реакції, такі як підвищена пітливість, тремтіння та зміни в тембрі голосу, також є типовими проявами напруги під час взаємодії з правоохоронцями. Відомо, що підвищений рівень кортизолу в крові, який виробляється в стресових ситуаціях, може викликати фізіологічні зміни, що впливають на невербальні сигнали [11354965251]. Пітливість долонь, обличчя або шиї, наприклад, може бути свідченням активної роботи симпатичної нервової системи, що викликає в організмі стан «бігу або боротьби». Це є типовим для ситуацій, коли правопорушник відчуває страх перед правоохоронцем або намагається приховати свою провину.

Ще одним важливим проявом напруги є проксемічні характеристики – управління особистим простором. Правопорушники, які відчують страх або напругу, можуть намагатися збільшити фізичну дистанцію між собою та представниками правоохоронних органів [4854965251]. Таке дистанціювання є підсвідомим способом захисту, який використовується для зниження рівня тривожності та уникнення можливого фізичного контакту.

Окрім фізичних проявів, підвищена напруга може також відображатися на мовній поведінці правопорушників. Як зазначає Л.С. Мартиненко, під час взаємодії з правоохоронцями правопорушники часто використовують уривчасті фрази, уникають детальних відповідей або намагаються змінити тему розмови [7954965251]. Це може свідчити про внутрішній конфлікт і напругу, пов'язану з необхідністю надати інформацію, яку вони намагаються приховати.

Байдужість або демонстрація впевненості правопорушниками під час комунікації з працівниками правоохоронних органів є важливими невербальними стратегіями, які дозволяють їм впливати на хід спілкування та створювати вигідний для себе образ. Такі поведінкові моделі мають глибокі психологічні корені та використовуються для мінімізації ризиків визнання вини або уникнення відповідальності.

Демонстрація байдужості з боку правопорушників часто є частиною стратегії ухилення від відповідальності, оскільки таким чином вони намагаються знизити емоційну напругу ситуації та створити враження, що події, які розглядаються, для них не мають значення. Як зазначає дослідник О.П. Мельник, байдужість може виражатися в таких невербальних сигналах, як відсутність жестикуляції, монотонна інтонація, погляд у бік або спрямований на абстрактні об'єкти, а також відсутність явних емоційних реакцій [8354965251]. Це дозволяє правопорушнику зберегти контроль над ситуацією і намагатися вплинути на сприйняття його поведінки правоохоронцями, створюючи враження, що він не боїться і не вважає себе винним.

Іншим важливим елементом є демонстрація впевненості. Правопорушники, які прагнуть продемонструвати свою домінантність або психологічну стійкість, часто використовують тактику надмірної впевненості у спілкуванні з працівниками правоохоронних органів. Як зазначає С.І. Петренко, така поведінка може включати навмисне підтримання тривалого зорового контакту, відсутність видимих ознак тривожності, розслаблену позу та навіть іронічні або саркастичні коментарі на адресу слідчих [54965251100]. Це може бути як результатом реальної впевненості, так і маскуванню страху або занепокоєння.

З точки зору невербальної комунікації, впевненість у правопорушників проявляється через контрольовану кінесіку та проксеміку. Як відзначає О.В. Бурлака, правопорушники, які демонструють впевненість, часто мають відкриту позу, можуть активно використовувати жести для підкреслення своїх слів, а також зберігають постійний зоровий контакт [4454965251]. Така поведінка може бути спробою психологічного тиску на правоохоронців або відволікання уваги від своєї вини.

Однак важливо відзначити, що демонстрація впевненості може мати і негативні наслідки для правопорушників, оскільки така поведінка може викликати підозру у представників закону. Як свідчать дослідження І.В. Соколовського, надмірна впевненість може бути розцінена як спроба маніпулювати слідством або приховати істину, що призводить до більш ретельного розслідування та підвищеної уваги до правопорушника [11154965251].

Байдужість та впевненість – це дві взаємопов’язані стратегії, які правопорушники використовують для контролю ситуації у комунікативній взаємодії з правоохоронними органами. Обидві стратегії можуть слугувати як захисним механізмом, так і способом маніпуляції сприйняттям їхньої поведінки, і, залежно від контексту, бути як ефективними, так і ризикованими для правопорушників.

Проксеміка, або управління особистим простором, відіграє важливу роль у комунікації правопорушників з правоохоронцями. Вона може вказувати на внутрішній емоційний стан правопорушника, рівень його тривожності, впевненості чи страху. Дослідження в галузі кримінальної психології свідчать, що правопорушники свідомо або підсвідомо змінюють фізичну дистанцію під час спілкування з представниками закону, намагаючись або захиститися, або продемонструвати домінування у ситуації.

За даними В.М. Іванченко, правопорушники, які відчують сильний стрес або страх перед покаранням, намагаються збільшити дистанцію під час взаємодії з правоохоронцями [64]. Це може виражатися через відступання назад, схрещування рук або ніг, повороти тіла в бік від співрозмовника або зміщення з погляду на підлогу чи інші предмети, а не на правоохоронця. Така поведінка є типовою реакцією, яка пояснюється бажанням уникнути загрози або знизити психологічний дискомфорт у ситуації, коли правопорушник відчуває себе під тиском.

З іншого боку, правопорушники, які намагаються продемонструвати впевненість або нав'язати свою домінантну позицію, можуть навмисно скорочувати фізичну дистанцію, що створює відчуття агресії або тиску на співрозмовника. Як зазначає С.І. Петренко, правопорушники, які демонструють агресивну проксеміку, можуть активно наближатися до правоохоронців, порушуючи їхній особистий простір, що часто супроводжується прямим зоровим контактом і різкими рухами [97]. Така поведінка є спробою психологічного тиску, спрямованого на залякування або нав'язування власних умов у процесі комунікації.

Окрім впливу на відчуття безпеки чи дискомфорту, проксеміка під час комунікації з правоохоронцями може мати й інші функції. Наприклад, як зазначає О.П. Мельник, зміна дистанції між правопорушником та слідчим може сигналізувати про готовність до співпраці або, навпаки, до конфронтації [85]. Зменшення дистанції, що супроводжується відкритими жестами та спрямованістю тіла до співрозмовника, може свідчити про

готовність правопорушника надати інформацію або співпрацювати. Натомість збільшення дистанції, особливо якщо воно супроводжується жестами закритості (схрещування рук або ніг, відвертання тулуба), може вказувати на небажання співпрацювати або страх перед виявленням правопорушення.

Також варто звернути увагу на культурні аспекти проксеміки, які можуть впливати на характер комунікації між правопорушниками та правоохоронцями. Як відзначає О.В. Бурлака, представники різних соціальних або культурних груп можуть мати відмінні уявлення про допустиму фізичну дистанцію у взаємодії з іншими людьми [47]. Наприклад, у субкультурах із високим рівнем агресії або насильства скорочення фізичної дистанції може використовуватися як засіб залякування або прояву сили. Для таких правопорушників наближення до правоохоронців є способом показати свою непокору або зневагу до влади.

Важливим аспектом є також реакція правоохоронців на зміну дистанції під час комунікації. Як зазначають І.В. Соколовський і М.С. Бондаренко, співробітники правоохоронних органів повинні вміти правильно інтерпретувати проксемічні сигнали, які їм подає правопорушник, щоб уникнути ескалації конфлікту або неправильної оцінки ситуації [114]. Зменшення дистанції може свідчити не лише про агресію, але й про емоційну нестабільність або невпевненість, що вимагає гнучкого підходу в реагуванні.

Міміка, як важливий компонент невербальної комунікації, має особливе значення у взаємодії правопорушників з правоохоронцями. Вона може служити як індикатором емоційного стану правопорушника, так і способом маніпуляції, що ускладнює процес інтерпретації поведінки. Зважаючи на це, аналіз мімічних реакцій під час допитів або інших комунікативних ситуацій дозволяє правоохоронцям краще зрозуміти внутрішній стан підозрюваних, їхню правдивість чи намагання приховати інформацію.

Дослідник О.П. Іванов зазначає, що під час комунікації з правоохоронцями міміка правопорушників може варіюватися залежно від їхнього психоемоційного стану, рівня стресу та стратегії поведінки [62]. У деяких випадках спостерігається гіпертрофована емоційність – сильні прояви страху, розгубленості, нервозності, що виражаються через стискання губ, розширення очей, підняття брів або спазматичні скорочення м'язів обличчя. Ці сигнали можуть свідчити про високий рівень тривоги та страху перед можливими наслідками правопорушення.

На противагу цьому, деякі правопорушники демонструють навмисне стримування міміки з метою зберегти контроль над ситуацією або приховати свої справжні емоції. Як зазначає С. І. Петренко, мімічна маска, що виражається в емоційно нейтральному або відстороненому виразі обличчя, є однією з поширених стратегій уникнення відповідальності або введення в оману слідчих [101]. Ця стратегія передбачає мінімізацію рухів м'язів обличчя, що може сигналізувати як про свідомий контроль поведінки, так і про психологічний бар'єр, спрямований на захист від тиску правоохоронців.

Значний інтерес викликають випадки невідповідності між вербальною інформацією, яку правопорушник надає, та його мімікою. Як вказує О.П. Мельник, під час допитів або розмов правопорушник може демонструвати впевненість у своїх словах, проте мімічні реакції, такі як мимовільне зведення брів, легке посіпування кутиків рота або мимовільні рухи очей, можуть свідчити про приховану тривожність або невпевненість [82]. Така дисонансна поведінка є важливим сигналом для слідчих і може вказувати на брехню або намагання приховати правдиву інформацію.

О.В. Бурлака відзначає, що міміка також може використовуватися правопорушниками як інструмент психологічного тиску на правоохоронців [43]. Це особливо стосується осіб, які мають кримінальний досвід або належать до субкультур, де демонстрація сили та непокори є нормою. У таких випадках мімічні прояви включають нахабні усмішки, презирливі вирази обличчя або спроби знецінити слова слідчого за допомогою

саркастичних жестів. Ці прояви є частиною стратегії протистояння та демонстрації домінування у ситуації, де правопорушник намагається знизити психологічний тиск з боку правоохоронців.

Цікаво, що у деяких випадках правопорушники можуть несвідомо проявляти так звану мікроміміку – короткочасні, майже непомітні рухи м'язів обличчя, які видають справжній емоційний стан, хоча він не відповідає демонстрованій поведінці. Як зазначає І.В. Соколовський, такі мікрОВИРАЗИ можуть бути індикатором внутрішніх конфліктів або стресу [110]. Вони можуть тривати всього частки секунди, але є важливими сигналами для досвідчених правоохоронців, які здатні їх помітити та правильно інтерпретувати.

Крім того, невербальний компонент комунікативної діяльності правопорушників може бути індикатором готовності до конфлікту або співпраці.

Як зазначає С.І. Петренко, у правопорушників, які готові до конфлікту з правоохоронцями, спостерігаються чіткі невербальні ознаки, такі як напружена постава, стиснуті кулаки, знижений зоровий контакт або навпаки – викликальний та тривалий прямиЙ ПОГЛЯД [98]. Ці сигнали свідчать про внутрішню мобілізацію на конфлікт та можуть вказувати на готовність правопорушника до агресивної поведінки. Іншими важливими індикаторами є активна жестикуляція, агресивна проксе́міка (наприклад, навмисне наближення до правоохоронця або вторгнення в його особистий простір), а також підвищений тон голосу або його раптові зміни.

Невербальні сигнали часто проявляються раніше, ніж вербальні висловлювання, і тому можуть бути ранніми ознаками конфліктної поведінки. В.М. Іванченко підкреслює, що особливу увагу варто звертати на зміни у міміці та рухах очей, оскільки ці реакції є більш спонтанними і часто несвідомими [66]. Наприклад, правопорушник, який готується до конфлікту, може демонструвати такі мімічні ознаки, як стиснуті губи, розширені зіниці, зморшкуватий лоб, що свідчить про зосередженість і напруження.

Проксеміка також відіграє важливу роль у комунікації правопорушників з правоохоронцями як індикатор готовності до конфлікту. Як зазначає О.В. Бурлака, правопорушники, які налаштовані агресивно, часто скорочують фізичну дистанцію до правоохоронців, порушуючи особистий простір та таким чином підвищуючи емоційну напругу [46]. Це може бути сприйнято як виклик або спроба домінувати у ситуації. Вторгнення у персональний простір правоохоронця є чітким сигналом потенційної загрози і повинно розцінюватися як ознака підготовки до агресивної взаємодії.

І.В. Соколовський акцентує увагу на важливості аналізу жестикуляції правопорушників [112]. Зокрема, широкі, різкі жести або різке збільшення темпу рухів можуть свідчити про підвищення рівня агресії та підготовку до активних дій. Особливо небезпечними є раптові зміни у жестикуляції – наприклад, коли правопорушник спочатку демонструє спокійну поведінку, але потім починає активно жестикулювати або стискати кулаки. Це може бути ознакою емоційного збудження і сигналізувати про ймовірність швидкої ескалації конфлікту.

Інтонаційні характеристики невербальної комунікації, такі як гучність голосу, його висота та тембр, також можуть служити індикаторами готовності правопорушника до конфлікту. Як відзначає О.П. Мельник, підвищення гучності голосу або зміна його тембру в сторону більш різкого або глухого може вказувати на зростання внутрішньої напруги та наближення конфлікту [81]. Досвідчені правоохоронці повинні уважно слідкувати за такими змінами, оскільки вони можуть передувати фізичній агресії або словесним нападам.

Отже, невербальний компонент комунікативної діяльності правопорушників у комунікативних ситуаціях з працівниками правоохоронних органів характеризується різноманітністю поведінкових стратегій, що відображають психологічний стан та соціальні установки правопорушників. Вивчення невербальної комунікації є важливим для глибшого розуміння процесів взаємодії та поведінки правопорушників у

стресових ситуаціях, що, своєю чергою, може допомогти правоохоронцям у прогнозуванні та ефективному управлінні комунікативними ситуаціями.

Висновки до другого розділу

Дослідження невербальної комунікації правоохоронців у взаємодії з правопорушниками, проведене за допомогою чотирьох методик, дозволило отримати важливі дані щодо особливостей використання невербальних засобів комунікації.

Методика експертної оцінки невербальної комунікації за О.М. Кузнецовим показала, що більшість працівників правоохоронних органів активно застосовують невербальні засоби, такі як міміка, жести, контакт очей та інтонація, для встановлення контакту з правопорушниками та підтримки ефективної комунікації. Це вказує на важливість використання невербальних інструментів для створення сприятливої атмосфери під час взаємодії, особливо у складних ситуаціях.

Тест на здатність розрізняти емоції продемонстрував високий рівень емоційної компетентності учасників: 80% з них показали високі результати у розпізнаванні емоційних станів співрозмовників. Це свідчить про здатність правоохоронців швидко й адекватно реагувати на емоційні сигнали, що сприяє зниженню напруженості та покращенню взаємодії з правопорушниками.

Тест визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності Г.Я. Розена показав, що більшість учасників мають середній рівень компетентності у цій сфері. Це вказує на необхідність подальшого розвитку навичок перцептивного сприйняття, що допоможе правоохоронцям краще оцінювати невербальні сигнали співрозмовників і реагувати на них більш ефективно.

Тест виразності та чутливості до невербальних сигналів виявив, що більшість учасників мають високий рівень виразності невербальних сигналів. Це означає, що вони здатні передавати інформацію через жести, міміку та

інтонації. Водночас чутливість до невербальних сигналів співрозмовників у деяких працівників залишається недостатньо розвиненою, що свідчить про потребу в удосконаленні цих навичок.

Загалом дослідження підтвердило важливість невербальної комунікації для працівників правоохоронних органів. Розвиток невербальних компетентностей, таких як емоційна чутливість та перцептивні навички, має бути пріоритетним у професійній підготовці, оскільки це позитивно впливає на ефективність комунікації з правопорушниками та сприяє успішному вирішенню конфліктних ситуацій.

Дослідження невербальної комунікації правопорушників у ситуаціях взаємодії між собою виявило низку важливих особливостей, що впливають на якість та зміст їхнього спілкування.

Часто жестові сигнали є більш виразними і чіткими у передаванні намірів та емоцій, ніж вербальні засоби. Контакт очей серед правопорушників має двозначний характер: з одного боку, він може сигналізувати про домінування або загрозу, а з іншого – бути проявом поваги чи згуртованості. Правопорушники, також часто вдаються до змін інтонації для передачі емоційного стану, наприклад, агресії або непокори. В групах правопорушників невербальні сигнали через просторові дії використовуються для підкреслення внутрішньої ієрархії та соціальних ролей. А фізичний контакт у кримінальних субкультурах має значну символічну вагу і використовується для встановлення контролю, демонстрації домінування та вирішення конфліктів.

Невербальна комунікація відіграє ключову роль у конфліктних ситуаціях серед правопорушників, формуючи канали для передачі агресивних сигналів, контролю над ситуацією та регулювання соціальних відносин.

Невербальний компонент комунікативної діяльності правопорушників у взаємодії з працівниками правоохоронних органів відіграє важливу роль у формуванні характеру та результатів комунікації. Правопорушники часто

використовують невербальні засоби для захисту своєї психологічної території, контролю над ситуацією або демонстрації статусу. Аналіз таких невербальних сигналів є важливим для ефективної роботи правоохоронних органів у контексті попередження конфліктів і забезпечення безпеки.

Загалом, невербальні засоби комунікації серед правопорушників є не лише способом вираження емоцій і думок, але й важливим інструментом у регуляції міжособистісних стосунків. Їхня особливість полягає у значній залежності від соціокультурного контексту, внутрішньої ієрархії групи та комунікативної ситуації, що робить їх вагомим елементом поведінки правопорушників у середовищі групової взаємодії.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПСИХОКОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ПРАВОПОРУШНИКАМИ

3.1. Завдання та методика експерименту з реалізації психокорекційної програми

Враховуючи результати нашого дослідження, ми пропонуємо психокорекційну програму, яка спрямована на підвищення ефективності використання невербальних засобів комунікації співробітниками правоохоронних органів.

Ця програма враховує високий рівень розпізнавання емоцій, середній рівень перцептивної невербальної компетентності, високий рівень експресивності, але потребу в підвищенні чутливості до невербальних сигналів. Ми зосередилися на покращенні їхніх навичок невербальної комунікації, зокрема емоційної чутливості, перцептивної компетентності, експресивності та чутливості до невербальних сигналів.

Програма містить теоретичні та практичні блоки.

Метою даної програми є підвищення компетентності співробітників правоохоронних органів у використанні невербальних засобів комунікації для ефективного встановлення контакту з правопорушниками, розпізнавання їхнього емоційного стану та регулювання власних невербальних сигналів.

Завданнями психокорекційної програми є:

1. Розвиток навичок розпізнавання та інтерпретації невербальних сигналів правопорушників.
2. Підвищення перцептивної компетентності співробітників.
3. Формування вмінь ефективного використання невербальних засобів для встановлення контакту та розпізнавання емоцій.
4. Розвиток контролю над власними невербальними сигналами для досягнення більшої ефективності в комунікації.

5. Підвищення рівня експресивності невербальних сигналів.

6. Поліпшення чутливості до невербальних сигналів та навичок їх ефективного застосування.

Етапи психокорекційної програми із співробітниками правоохоронних органів:

I етап: Теоретичний

Мета: ознайомлення з теоретичними аспектами невербальної комунікації, емоційної чутливості та контролю невербальних сигналів.

Завдання: проведення лекцій на теми, пов'язані з невербальною комунікацією, важливістю емоційної чутливості та стратегіями розвитку перцептивної компетентності.

Теми лекцій:

1. Принципи розпізнавання невербальних сигналів у правопорушників.
2. Методи та техніки контролю власних невербальних сигналів.
3. Розвиток емоційної чутливості до проявів невербальної поведінки.

II етап: Практичний

Мета: Закріплення теоретичних знань через практичні вправи.

Завдання: проведення практичних занять.

Вправи та техніки:

Заняття з розпізнавання емоцій: використання фото та відеоматеріалів для розвитку навичок розпізнавання емоційного стану правопорушників.

Вправи на розвиток перцептивної компетентності та вправи на розвиток здатності виразно передавати інформацію через невербальні засоби та вчасно розпізнавати їх у співрозмовника («Емоційний дзеркальний відгук», «Розкажи жестами», «Емоційні портрети», «Згадай і опиши», «Відчуй настрій», «Секретне повідомлення», «Жести під час діалогу», «Розпізнай приховану емоцію», «Спостерігач у натовпі», «Інтенаційне відлуння», «Пантоміма»).

III етап: Закріплення навичок та рефлексія

Мета: підсумкове закріплення навичок через обговорення та аналіз власних досягнень.

Завдання: обговорення досвіду учасників, оцінка отриманих результатів та визначення планів для подальшого саморозвитку.

Очікувані результати:

1. Підвищення рівня розпізнавання та інтерпретації невербальних сигналів.
2. Поліпшення навичок регулювання власної невербальної поведінки.
3. Збільшення рівня емоційної чутливості та здатності ефективно використовувати невербальні сигнали в комунікації з правопорушниками.
4. Підвищення впевненості в комунікативних ситуаціях і зниження рівня конфліктності.

Методи оцінки результативності:

1. Повторне тестування після завершення програми (*методика експертної оцінки невербальної комунікації (О.М. Кузнєцова), тест на здатність розрізняти емоції, тест визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г.Я. Розен), тест виразності та чутливості до невербальних сигналів.*)
2. Оцінка зворотного зв'язку від учасників.
3. Аналіз змін у невербальній поведінці під час симуляційних вправ.

3.2. Аналіз результатів експерименту

Повторне тестування після психокорекційної програми продемонструвало значні покращення в різних аспектах невербальної комунікації серед співробітників пробації. Програма дозволила учасникам глибше усвідомити та розвинути свої комунікативні навички.

1. Методика експертної оцінки невербальної комунікації

Результати методики експертної оцінки невербальної комунікації після впровадження психокорекційної програми показали значне покращення в ефективності використання невербальних засобів комунікації. Зокрема,

відзначено покращення у використанні таких засобів, як відкриті жести і контакт очей, що сприяло кращій взаємодії з правопорушниками.

Із 50 опитаних співробітників 45 відзначають підвищену ефективність відкритих жестів та контакту очей у роботі з правопорушниками. Частота використання міміки зросла до 40 співробітників, у 35 з них вона стала ефективною. Інтонацію стали використовувати 45 співробітників, ефективність відзначена у 35. Загалом, у 30 з 35 інспекторів ці засоби сприяють зниженню тривожності та агресивності під час комунікації з правопорушниками (табл. 3.1, рис. 3.1).

Розподіл за гендером після програми показав, що серед **жінок** (25 опитаних) часте використання невербальних засобів має такі показники: **міміка** – 24 особи використовують часто, ефективна для 21; **жести** – 25 жінок застосовують, ефективні у 23; **контакт очей** – 25 осіб застосовують, ефективний для 24; **інтонація** – 22 використовують часто, ефективна для 20.

Серед **чоловіків** (25 опитаних): **міміка** – 16 осіб часто використовують, ефективна у 14; **жести** – 20 застосовують, ефективні у 17; **контакт очей** – 20 чоловіків використовують, ефективний у 18; **інтонація** – 23 особи застосовують, ефективна для 15 (табл. 3.2, рис. 3.2).

Табл. 3.1

Аналіз результатів невербальної комунікації за методикою

О.М. Кузнєцова після впровадження програми

Невербальні засоби комунікації	Частота використання (%)	Ефективність (%)
Міміка	80 %	70 %
Жести	90 %	88 %
Контакт очей	90 %	85 %
Інтонація	90 %	78 %

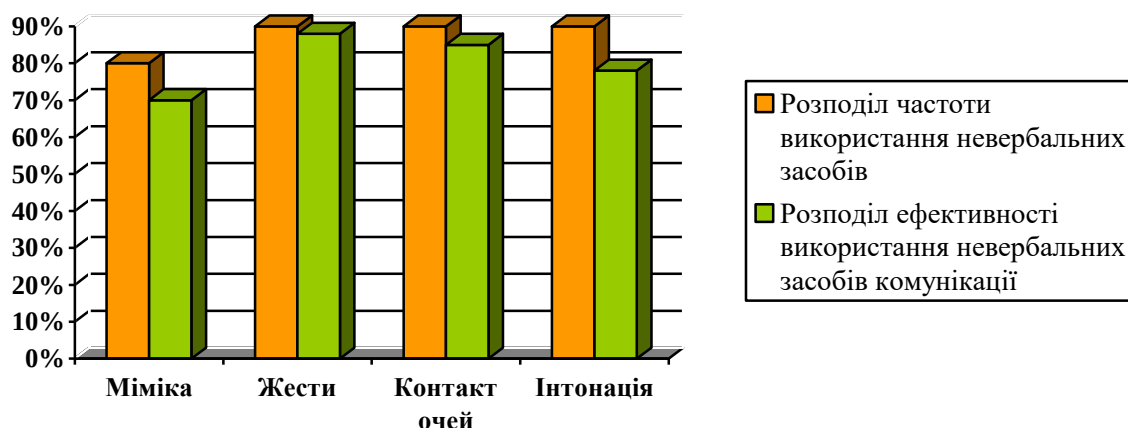

Рис. 3.1. Аналіз розподілу частоти та ефективності використання невербальних засобів комунікації за методикою О.М. Кузнєцова після програми

Табл. 3.2

Аналіз результатів невербальної комунікації за методикою О.М. Кузнєцова після впровадження програми з розділом по гендеру

Невербальні засоби комунікації	Жінки (%)	Чоловіки (%)	Загальна ефективність (%)
Міміка	96 %	64 %	80 %
Жести	100 %	80 %	90 %
Контакти очей	96 %	80 %	90 %
Інтоніяція	88 %	92 %	90 %

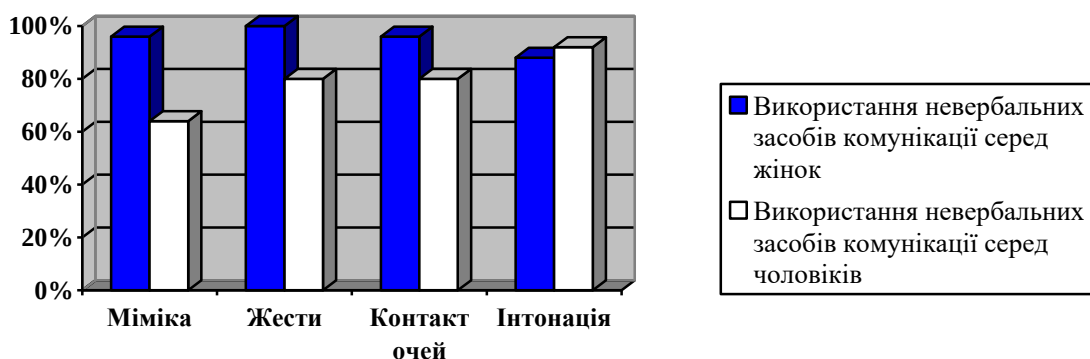

Рис. 3.2. Аналіз розподілу результатів невербальної комунікації за методикою О.М. Кузнєцова після впровадження програми з розділом по гендеру.

У порівнянні з попередніми результатами, після програми відбулося значне покращення у використанні невербальних засобів комунікації, що дозволяє співробітникам правоохоронних органів більш ефективно встановлювати контакт з правопорушниками, знижувати їхній рівень тривожності та агресії.

2. Тест на здатність розрізняти емоції

Після завершення психокорекційної програми, результати тесту на здатність розрізняти емоції показали значні покращення серед співробітників органів пробації. Загалом, 90% учасників показали покращення результатів, включаючи тих, хто мав середній або низький рівень до програми. Особливо помітно покращення відзначено серед чоловіків, які раніше мали труднощі у розпізнаванні складних емоційних станів. Всі учасники програми, зокрема чоловіки, показали стійке підвищення здатності до розпізнавання складних емоційних станів правопорушників, що дозволяє їм ефективніше реагувати на емоційні прояви під час комунікації.

Жінки: після програми 88% жінок продемонстрували високий рівень здатності розпізнавати емоційні стани правопорушників, що є покращенням порівняно з 85% до програми.

Чоловіки: показники серед чоловіків також покращились. 85% чоловіків тепер мають високий рівень здатності до розпізнавання емоцій, що на 3% більше порівняно з 82% до програми (табл. 3.3, рис. 3.3)

Табл. 3.3

Аналіз результатів тесту на здатність розрізняти емоції після психокорекційної програми серед працівників органу пробації

Стать	Кількість учасників	Середній рівень здатності розпізнавати емоції	Кількість учасників з високим рівнем (більше 80%)
Жінки	25	88 %	22
Чоловіки	25	85 %	21

Загалом	50	87 %	43
----------------	-----------	-------------	-----------

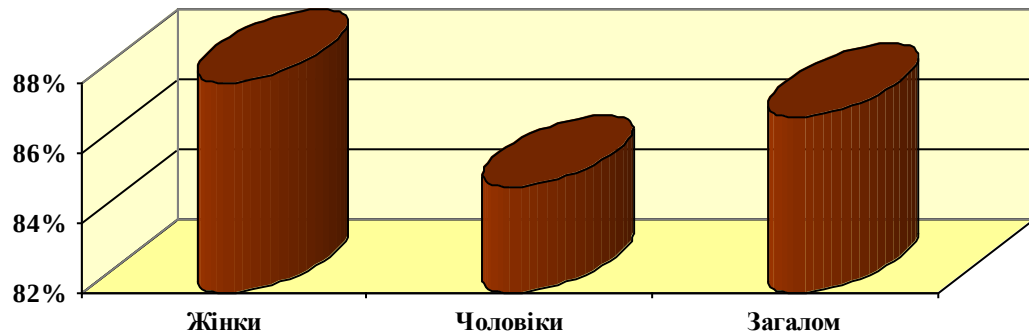

Рис. 3.3. Середній рівень здатності розпізнавати емоції у співробітників органу пробації після проходження психокорекційної програми

Згідно з отриманими результатами, видно значне покращення здатності розпізнавати емоційні стани серед учасників, особливо серед чоловіків, що свідчить про ефективність психокорекційної програми в підвищенні емоційної чутливості та здатності до адекватної емоційної реакції в комунікаціях з правопорушниками.

3. Тест визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності

Після проведення психокорекційної програми для співробітників органів пробації відбулося значне покращення рівня перцептивно-невербальної компетентності. Більшість співробітників покращили свої показники, здобувши високий рівень здатності до розпізнавання та інтерпретації невербальних сигналів.

Високий рівень – 40% (20 осіб) співробітників досягли високого рівня перцептивно-невербальної компетентності. Це вказує на здатність не лише розпізнавати основні невербальні сигнали, але й ефективно інтерпретувати складні або суперечливі сигнали.

Середній рівень – 50% (25 осіб) співробітників показали середній рівень, але з помітним покращенням у точності та швидкості реагування на невербальні сигнали.

Низький рівень – лише 10% (5 осіб) показали низький рівень, що залишається на рівні до програми (10%). Це вказує на те, що не всі учасники програми досягли значних покращень, але більшість співробітників продемонстрували значний прогрес.

Якщо розподіляти за гендерним критерієм то ми бачимо, що 50% **жінок** досягли високого рівня перцептивно-невербальної компетентності, що підтверджує ефективність програми серед жінок. **Чоловіки** також досягли хороших результатів, 30% з них показали високий рівень, а решта зберегли середній рівень (табл. 3.4, рис. 3.4).

Табл. 3.4

Рівень компетентності	Кількість співробітників (осіб)	Кількість жінок (осіб)	Кількість чоловіків (осіб)	Відсоток (%)
Високий	20	10	10	40 %
Середній	25	12	13	50 %
Низький	5	2	3	10 %
Разом	50	25	25	100 %

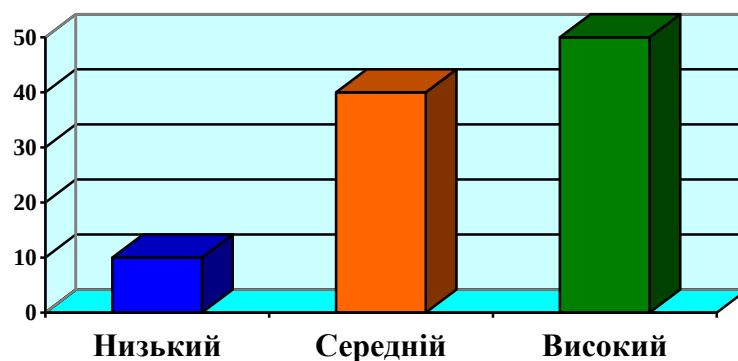

Рис. 3.4. Рівень перцептивно-невербальної компетентності у співробітників пробації у відсотковому співвідношенні після проходження психокорекційної програми

Після програми відбулося значне підвищення рівня перцептивно-невербальної компетентності серед співробітників. Більшість досягли

високого рівня, що свідчить про успішну корекцію навичок розпізнавання та інтерпретації невербальних сигналів. Хоча кількість співробітників з низьким рівнем залишилась на рівні 10%, це не можна вважати покращенням. Однак, цей результат є обґрунтованим, враховуючи, що основна маса співробітників досягла значного прогресу.

Результати серед жінок і чоловіків не мають суттєвих відмінностей, але жінки показали дещо кращі результати на високому рівні.

4. Тест виразності та чутливості до невербальних сигналів

Після проходження програми показники виразності невербальних сигналів значно покращилися. Було зафіксовано, що 90% співробітників продемонстрували високий рівень виразності, що свідчить про покращення здатності ефективно використовувати невербальні засоби комунікації (табл. 3.5, рис. 3.5).

Табл. 3.5

Аналіз рівнів виразності невербальних сигналів серед працівників пробації після проходження психокорекційної програми

Рівень виразності	Кількість співробітників (осіб)	Кількість жінок (осіб)	Кількість чоловіків (осіб)	Відсоток (%)
Низький	0	0	0	0 %
Середній	5	2	3	10 %
Високий	45	23	22	90 %
Разом	50	25	25	100 %

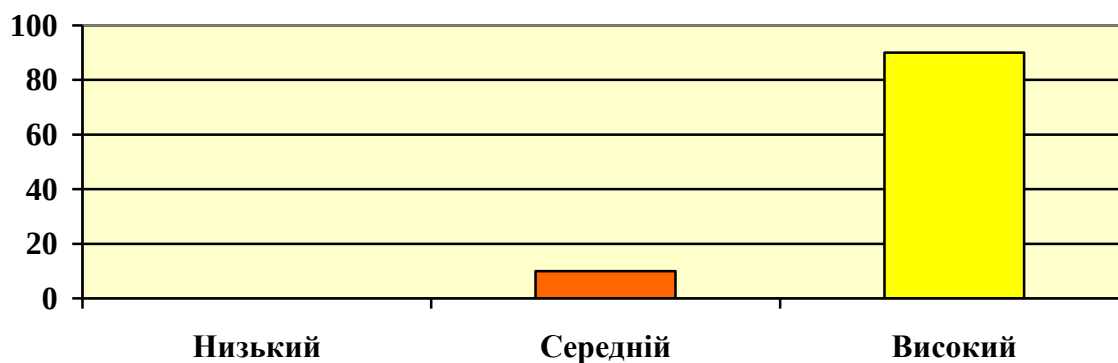

Рис. 3.5. Рівень виразності серед працівників пробації після проходження психокорекційної програми

Результати тесту на чутливість показали значні покращення, причому 70% співробітників досягли високого рівня чутливості, що значно перевищує попередні показники (табл. 3.6., рис. 3.6).

Табл. 3.6

Аналіз рівнів чутливості до невербальних сигналів серед працівників пробації після проходження психокорекційної програми

Рівень чутливості	Кількість працівників (осіб)	Кількість жінок (осіб)	Кількість чоловіків (осіб)	Відсоток (%)
Низький	5	2	3	10 %
Середній	10	4	6	20 %
Високий	35	19	16	70 %
Разом	50	25	25	100 %

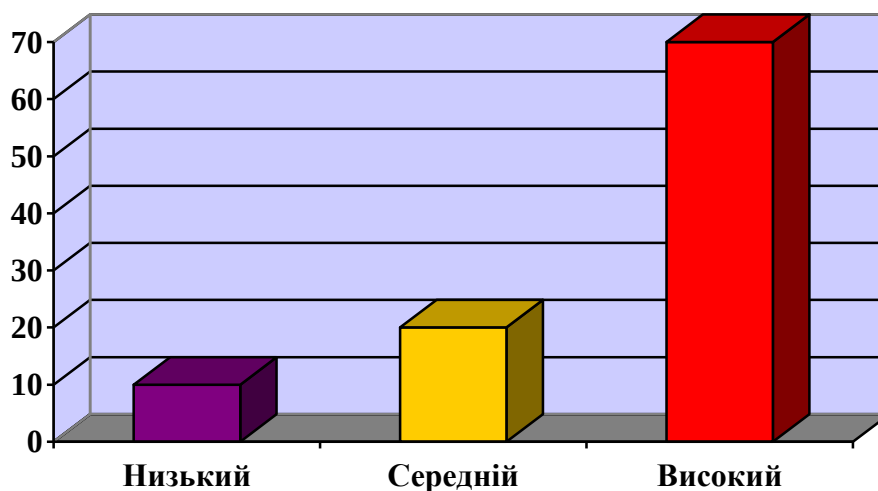

Рис. 3.6. Рівень чутливості до невербальних сигналів після проходження психокорекційної програми

Якщо розглядати наші результати з точки зору гендеру, можна зазначити, що серед **жінок** 92% мають високий **рівень виразності**, а серед **чоловіків** цей показник становить 88%, що свідчить про рівномірний розподіл успішних результатів між статями.

Жінки показали більш високий **рівень чутливості** (88%), порівняно з **чоловіками** (72%).

Більшість співробітників досягли високого рівня виразності невербальних сигналів, що підтверджує ефективність програми з розвитку навичок невербальної комунікації. 70% співробітників підвищили рівень чутливості, що свідчить про покращення здатності сприймати та інтерпретувати невербальні сигнали.

3.3. Практичні рекомендації з використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками

Невербальна комунікація охоплює широкий спектр сигналів, які передають емоції, наміри та ставлення без слів. У роботі з правопорушниками цей аспект є важливим для побудови взаємної довіри, зниження напруги та створення позитивного середовища для корекційної роботи. Згідно з дослідженнями, невербальні засоби допомагають краще

сприймати емоційний стан людини, що сприяє ефективнішому корекційному впливу [43, 119].

Міміка – важливий компонент невербальної комунікації, який безпосередньо впливає на сприйняття емоційних станів під час спілкування. Правопорушники часто мають високий рівень недовіри, тому відкритий і доброзичливий вираз обличчя спеціаліста може стати ключем до встановлення контакту [102102].

Під час першої зустрічі та подальшої взаємодії з правопорушником спеціаліст повинен використовувати нейтрально-доброзичливий вираз обличчя. Це дозволяє створити атмосферу, в якій людина почувається більш комфортно і менш підозріло.

Під час розмови тримайте обличчя розслабленим, щоб уникнути напруженості, яка може бути неправильно інтерпретована правопорушником. Підтримуйте легку, щиру посмішку, яка не є надмірною, але сигналізує про готовність до спілкування. Також, слід уникати демонстрації втоми, роздратування чи байдужості, які можуть посилити недовіру [102].

У процесі взаємодії важливо вміти контролювати власну міміку під час сприйняття реакцій правопорушника. Віддзеркалення емоцій може допомогти у встановленні емпатичного зв'язку, але має бути виконано обережно, щоб не спровокувати негативної реакції.

Використовуйте м'яке віддзеркалення емоцій правопорушника, наприклад, якщо він висловлює здивування, спеціаліст може трохи підняти брови, демонструючи розуміння.

Варто уникати надмірно емоційних реакцій, особливо якщо асоціальна особа демонструє агресію чи замкнутість. Це допоможе підтримати спокійну атмосферу [116].

Якщо ж клієнт висловлює занепокоєння або страх, легке кивання головою та співчутливий вираз обличчя можуть допомогти знизити напругу.

Підтримуюча міміка має на меті показати, що спеціаліст зацікавлений допомогти і готовий до співпраці. Це особливо важливо у випадках, коли правопорушник демонструє замкнутість або небажання спілкуватися.

В таких випадках використовуйте легкий нахил голови в бік правопорушника під час його розповіді, щоб підкреслити увагу та інтерес. Під час обговорення складних або емоційних тем зберігайте співчутливий вираз обличчя, який сигналізує про розуміння. Уникайте виразу обличчя, який може бути інтерпретований як осуд чи зневага.

Ефективне використання міміки під час роботи з правопорушниками сприяє встановленню довіри, зниженню напруги та створенню більш продуктивного середовища для взаємодії. Спеціалісти повинні уважно стежити за своїми невербальними сигналами і працювати над їх покращенням для досягнення позитивних результатів у психокорекційній роботі.

Жести та постава є важливими складовими невербальної комунікації, які впливають на сприйняття спеціаліста під час взаємодії з правопорушниками. Вони допомагають передавати відкритість, доброзичливість і впевненість, що сприяє побудові довірчих відносин.

Відкриті **жести** сигнализують про готовність до співпраці та відкритість у спілкуванні. Вони допомагають зменшити напругу та тривогу у правопорушників, підвищуючи їхню довіру до спеціаліста.

Під час взаємодії з правопорушниками використовуйте жести відкритих долонь, що показують щирість і відсутність загрози. Це допоможе створити безпечну атмосферу для спілкування [40, 87]. Уникайте жестів із перехрещенням рук чи ніг, оскільки це може сприйматися як оборонна чи закрита позиція. Використовуйте плавні й помірні рухи руками під час пояснення, щоб підкреслити сказане і підтримати увагу клієнта.

Постава спеціаліста відіграє важливу роль у створенні першого враження та під час подальшої взаємодії. Відкрита, пряма постава передає впевненість та зацікавленість у комунікації.

Сидіть або стійте з прямою спиною, трохи нахилившись у бік співрозмовника, що демонструє увагу та інтерес. Розслаблена, але зібрана постава сприяє створенню відчуття рівноваги та впевненості.

Жести можуть підсилювати значення сказаного та допомагати передати емоційні відтінки. Однак важливо враховувати культурні й особисті особливості правопорушника, щоб уникнути непорозумінь.

Використовуйте жести, які підкреслюють ключові моменти розмови, такі як легкі рухи рук для позначення важливих слів. Під час обговорення емоційних тем застосовуйте м'які рухи руками, що допомагають створити комфортну атмосферу для клієнта. Стежте за тим, щоб жести не були надмірними, оскільки це може відволікати та викликати недовіру [102, 54].

Ефективне використання жестів і постави допомагає встановити контакт із правопорушниками, сприяє зниженню рівня напруги та забезпечує комфортну атмосферу для спілкування. Спеціалістам важливо постійно вдосконалювати свої навички та адаптувати свої невербальні сигнали до контексту ситуації.

Контакт очима є важливим елементом у встановленні довіри між людьми. Спеціалісти радять уникати тривалого прямого погляду, щоб не викликати дискомфорту, але при цьому періодично підтримувати очний контакт, щоб показати зацікавленість і готовність до співпраці. Психологи підкреслюють важливість «м'якого» погляду, який допомагає створити відчуття безпеки. Наприклад, короткий, неагресивний контакт очима дозволяє співрозмовнику відчувати, що його слухають і розуміють, а також підсилює значення висловлених слів [104, 45].

Тривалість погляду повинна відповідати ситуації: короткий контакт демонструє визнання та повагу, тоді як надмірно довгий може сприйматися як загроза або контроль. Наприклад, під час обговорення складних емоційних тем варто зберігати м'який контакт очима, щоб підтримати співрозмовника [115, 103].

Підтримуючий контакт очима допомагає показати зацікавленість і емпатію. Варто поєднувати контакт з іншими невербальними сигналами, такими як кивок головою чи м'яка посмішка, щоб зміцнити відчуття підтримки [49, 67].

При спілкуванні з агресивними чи тривожними правопорушниками рекомендовано уникати надмірно прямого контакту очима, оскільки це може сприйматися як провокація. У таких випадках фахівці рекомендують використовувати непрямий контакт, звертаючи увагу на загальний невербальний фон [65, 115].

Контакт очима є потужним інструментом для встановлення зв'язку та демонстрації зацікавленості. Дослідження показують, що постійний контакт очима сприяє створенню довірливих відносин і допомагає краще розуміти співрозмовника [67, 150].

Інтонація голосу впливає на те, як сприймається зміст сказаного. Спокійна, рівна інтонація допомагає знизити рівень тривожності та агресивності у правопорушників. Фахівці рекомендують використовувати спокійний тон, який сприяє створенню довірливої атмосфери та демонструє готовність до взаємодії без осуду [115, 135].

Моделювання голосу з використанням зміни інтонації допомагає підкреслити важливі моменти під час розмови. Наприклад, незначне підвищення голосу в кінці речення може акцентувати увагу на головному аспекті та допомагає краще сприймати інформацію [104, 49].

Паузи між фразами дозволяють співрозмовнику обробити отриману інформацію і допомагають знизити темп бесіди. Це особливо важливо при роботі з правопорушниками, які можуть мати підвищений рівень тривожності або агресивності. Використання пауз допомагає створити відчуття контрольованості ситуації [49, 72].

Для створення підтримуючої атмосфери важливо моделювати голос так, щоб він передавав спокій, розуміння та підтримку. М'яка інтонація може

допомогти у зменшенні емоційної напруги, створюючи сприятливі умови для обговорення складних питань [65, 100].

Низький тон голосу може використовуватись для контролю ситуацій, які загрожують перерости в конфлікт. Низький голос сприймається як впевнений та стабільний, що допомагає знизити рівень агресії у правопорушників та стабілізувати їхній емоційний стан [86, 85].

При проведенні психокорекційної роботи необхідно враховувати *унікальні особливості кожного правопорушника*. Це включає рівень розвитку емоційного інтелекту, ступінь агресивності та стійкість до стресів.

Емпатія є важливим елементом, що допомагає створити довірливу атмосферу. Підхід, заснований на розумінні внутрішнього світу правопорушника, дозволяє ефективніше працювати над корекцією їхньої поведінки.

Деякі правопорушники можуть мати знижений рівень здатності сприймати емоційні сигнали. Важливо адаптувати вербальні та невербальні засоби комунікації, наприклад, уникати надмірно швидкої мови і використовувати повторення ключових тез [49, 11064].

Соціальний досвід правопорушника значно впливає на його реакції під час корекційної роботи. Тому важливо враховувати попередній життєвий досвід, який може викликати бар'єри у спілкуванні. Рекомендується поступово вибудовувати комунікацію, починаючи з менш чутливих тем [86, 4764].

Використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками є важливим елементом ефективної взаємодії. Спеціалісти мають розвивати власні навички невербального спілкування та вміти адаптувати їх під конкретні умови та потреби клієнта.

Висновки до третього розділу

Головними завданнями дослідження було підвищення рівня емоційної чутливості для більш точного розпізнавання емоцій правопорушників,

розвиток навичок ефективного використання невербальних сигналів, та формування вміння аналізувати і адаптувати невербальну поведінку, а також підвищення загальної емоційної компетентності.

Експеримент розпочався із серії лекцій, у яких розглядалися основи нейрокомунікацій, базові принципи невербальної поведінки та їхній вплив на ефективність комунікації. Це забезпечувало глибше розуміння психологічних механізмів, що лежать в основі емоційної чутливості та контролю невербальних сигналів.

Практичні заняття були спрямовані на інтерактивне навчання, включали використання відеоматеріалів, рольові ігри та вправи на групову роботу, де учасники могли застосовувати отримані знання та відпрацьовувати навички в реальних ситуаціях.

Кожен етап завершувався обговоренням результатів і аналізом помилок, що сприяло розвитку саморефлексії та кращому розумінню власної невербальної поведінки.

Використаний підхід дозволив поєднати теоретичні знання та практичні навички, що створило умови для систематичного розвитку невербальних здібностей. Учасники програми відзначили, що лекції та практичні вправи сприяли розширенню їхнього розуміння значення невербальних сигналів у роботі з правопорушниками. Завдяки практичним вправам вони змогли ефективно впровадити вивчені методи у свою професійну діяльність. А рефлексивні обговорення дозволили закріпити здобуті знання та краще усвідомити власні помилки, що покращило загальний рівень професійної компетенції учасників.

Експеримент показав суттєве покращення невербальних комунікативних навичок серед правоохоронців після участі в психокорекційній програмі. Порівняльний аналіз початкових і кінцевих показників свідчить про ефективність використаних методик. Учасники демонстрували значне підвищення рівня емоційного розпізнавання: 90% учасників, які на початку мали середній чи низький рівень, підвищили свої

результати до високого. Рівень емоційної чутливості значно зріс серед учасників, правоохоронці стали краще ідентифікувати емоційні стани правопорушників, особливо складні емоції, що важливо для налагодження комунікації та зниження рівня напруги під час взаємодії. Високий рівень експресивності дозволив учасникам ефективніше передавати власні емоції, що сприяло більшій відкритості під час спілкування з правопорушниками.

Також, результати дослідження засвідчили певні гендерні відмінності у динаміці змін. Жінки мали перевагу у початкових показниках чутливості до емоційних сигналів, однак чоловіки значно підвищили свої результати після проходження програми. Загальний рівень розпізнавання складних емоцій став майже однаковим у представників обох статей.

Тож, аналіз результатів експерименту підтвердив, що психокорекційна програма є дієвим інструментом для розвитку невербальних комунікативних здібностей правоохоронців. Програма дозволила учасникам значно покращити навички розпізнавання та вираження емоцій, а також підвищити рівень впевненості у роботі з правопорушниками.

На основі вищевказаних результатів ми розробили практичні рекомендації для співробітників правоохоронних органів. Вони мають чітку структуру та можуть бути застосовані правоохоронцями в умовах їхньої повсякденної діяльності.

Дані рекомендації охоплюють всі ключові аспекти невербальної комунікації та спрямовані на зниження напруги та агресивності під час комунікацій з правопорушниками.

ВИСНОВКИ

Магістерська робота «Використання засобів невербальної комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками» є комплексним дослідженням, яке включає теоретичне обґрунтування проблеми, емпіричне дослідження та розробку психокорекційної програми.

На першому етапі дослідження здійснено всебічний аналіз наукової літератури з теми невербальної комунікації та її значення в психологічній роботі.

Невербальна комунікація розглядається як важливий компонент міжособистісного спілкування, який може передавати значну частину інформації через жести, міміку, погляд, позу та інтонацію. Було встановлено, що вона є критично важливою у психокорекційній діяльності.

З точки зору психокорекційної роботи з правопорушниками, комунікативна діяльність набуває особливого значення. Ефективність корекційного впливу багато в чому залежить від уміння спеціаліста налагодити продуктивну взаємодію, що сприяє створенню атмосфери довіри та відкритості.

Таким чином, психологічний зміст комунікативної діяльності полягає в її багатовимірності та впливі на різні аспекти психічного життя людини. Знання та вміння використовувати комунікативні засоби є важливими для побудови конструктивної взаємодії, особливо у роботі з правопорушниками, де важливість невербальних компонентів комунікації є ключовою для досягнення позитивних змін.

Дослідження в цій сфері підтверджують, що значна частина інформації під час спілкування передається саме невербально. Невербальні сигнали можуть бути як свідомими, так і несвідомими, що надає їм особливої цінності у психокорекційній роботі, де важливо виявити приховані емоції та переживання правопорушника.

Аналіз літератури свідчить про те, що особи, схильні до правопорушень, часто демонструють специфічні особливості у розвитку

невербального компонента комунікативної діяльності. Невербальна поведінка таких осіб може бути або гіпертрофованою, із надмірною експресією жестів та міміки, або ж навпаки – приглушеною, що ускладнює встановлення довірливих стосунків і взаємодію. Наукові дослідження підкреслюють, що особи з тенденцією до правопорушень можуть використовувати невербальні сигнали як інструмент для маніпуляції або для демонстрації домінування.

У психокорекційній роботі з правопорушниками використання невербальних комунікативних засобів має особливе значення. Знання та вміння інтерпретувати невербальні сигнали дозволяють фахівцям будувати більш ефективну взаємодію, розуміти емоційний стан правопорушника та адаптувати стратегії роботи відповідно до його потреб.

У другому розділі представлено результати експериментального дослідження, проведеного серед співробітників правоохоронних органів. У експерименті було задіяно 50 учасників (25 жінок та 25 чоловіків) з різних регіонів. Використовувались методи, що дозволяли оцінити навички розпізнавання невербальних сигналів та рівень перцептивної компетентності.

Дослідження показало, що більшість співробітників правоохоронних органів мають високий рівень використання невербальних комунікативних інструментів, таких як жести, міміка, та інтонації. Проте відзначено, що певна частина працівників використовує ці засоби менш виразно, що може впливати на ефективність комунікації з підобліковими. Правоохоронці продемонстрували високу здатність до розпізнавання емоцій у комунікації, середній рівень перцептивної компетентності, а аналіз експресивності показав, що, хоча більшість співробітників демонструють достатньо високу експресивність у невербальній поведінці, деякі працівники мають труднощі з передачею емоцій через міміку та жести.

Також, дослідження виявило гендерні відмінності у здатності розпізнавати та виражати невербальні сигнали: жінки серед співробітників

демонстрували вищий рівень емоційної чутливості та експресивності, ніж чоловіки. Це слід враховувати при розробці програм підвищення кваліфікації.

Загалом результати експерименту свідчали про високий потенціал правоохоронців у сфері невербальної комунікації, але також вказували на необхідність цілеспрямованої роботи над розвитком окремих аспектів, таких як перцептивна компетентність та здатність до експресивного вираження.

У рамках третього розділу дослідження було розроблено та впроваджено психокорекційну програму для співробітників правоохоронних органів з метою покращення використання ними засобів невербальної комунікації в роботі з правопорушниками. Після проведення програми було здійснено повторний експеримент для оцінки ефективності навчання та розвитку ключових навичок співробітників правоохоронних органів.

Психокорекційна програма складалася з трьох етапів: теоретичного, практичного і закріплення практичних навичок. В програму входили просвітницькі лекції, практичні вправи та завдання із використанням фото та відеоматеріалів, які допомагали розвивати навички емоційної чутливості та підвищувати експресивність невербальних сигналів. Кожен етап психокорекційної програми супроводжувався обговоренням та наведенням прикладів з власного життя.

Повторний експеримент показав значне покращення у здатності співробітників правоохоронних органів розпізнавати емоційні стани правопорушників. Зокрема, 90% учасників продемонстрували покращення в розпізнаванні емоцій, включаючи тих, хто мав середній чи низький рівень розпізнавання до програми. Всі співробітники, особливо чоловіки, продемонстрували стійкі поліпшення у розпізнаванні складних емоційних станів.

Крім того, за результатами тестування відзначено підвищення рівня сприйняття невербальних сигналів та виразності невербальної комунікації. Однак, рівень чутливості до цих сигналів залишався середнім і потребує подальшої роботи.

Оскільки перші результати впровадження психокорекційної програми є позитивними, є перспективи для її подальшого розвитку. Рекомендується збільшити кількість занять, включаючи додаткові методи тренування, такі як вправи на емоційну саморегуляцію та надання зворотного зв'язку. Також варто розширити програму на інші підрозділи правоохоронних органів для покращення загальної ефективності комунікації в правоохоронній діяльності.

Програма може бути адаптована для використання в навчальних закладах, які готують працівників у сфері правоохоронної діяльності, таких як Пенітенціарна академія України в м. Чернігові та в буд-якому ВНЗ України де готують фахівців з правознавства.

Магістерська робота закладає основу для подальших досліджень, які можуть бути спрямовані на вивчення інших аспектів невербальної комунікації, таких як вплив різних культурних особливостей чи спеціалізовані методи роботи з особами різних вікових груп або особливості роботи за гендерним розподілом.

Підсумовуючи, результати магістерської роботи, ми підтвердили значущість використання невербальних засобів комунікації у психокорекційній роботі з правопорушниками та обґрунтували необхідність систематичного впровадження спеціальних тренінгів у навчальні та робочі процеси співробітників правоохоронних органів та майбутніх правознавців. Отримані дані можуть слугувати основою для розробки рекомендацій та впровадження нових підходів у підготовку спеціалістів, підвищуючи ефективність їхньої роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrews D. A., Bonta J. The Psychology of Criminal Conduct. New York : Routledge, 2010. 449 p.
2. Argyle M., Dean J. Eye-contact, distance and affiliation. *Sociometry*. 1965. Vol. 28, No 3. P. 289-304.
3. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs. NJ: Prentice Hall, 1977. 247 p.
4. Beck A. T. Cognitive Therapy of Personality Disorders. New York: Guilford Press, 2011. 412 p.
5. Blair R. J. R. Psychopathy, frustration, and reactive aggression: The role of ventromedial prefrontal cortex. *British Journal of Psychology*. 2017. Vol. 108, No. 3. P. 383–398.
6. Bodenmann G., Meuwly N., Kayser K. Two conceptualizations of dyadic coping and their potential for predicting relationship quality and individual well-being. *European Psychologist*. 2011. Vol. 16, No. 4. P. 255–266. doi:10.1027/1016-9040/a000068.
7. Burgoon J. K., Guerrero L. K., Floyd K. Nonverbal Communication. New York: Routledge, 2016. 503 p.
8. Cornaggia J., Cornaggia K. R., Xia H. The value of access to finance: Evidence from M&As and financing constraints. *Journal of Financial Economics*. 2017. Vol. 126, No. 2. P. 400–421. Elsevier. DOI: 10.1016/j.jfineco.2017.07.001.
9. Deater-Deckard K., Dodge K. A., Bates J. E., Pettit G. S. Multiple risk factors in the development of externalizing behavior problems: Group and individual differences. *Development and Psychopathology*. 2001. Vol. 10, No. 3. P. 469–493.
10. Dishion T. J., Spracklen K. M., Andrews D. W., Patterson G. R. Deviancy training in male adolescent friendships. *Behavior Therapy*. 2004. Vol. 27, No. 3. P. 373–390.
11. Ekman P., Friesen W. V. Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial expressions. Malor Books, 2003. P. 50-75.

12. Ekman P. Facial expression and emotion. *American Psychologist*. 1993. Vol. 48, No. 4, P. 384-392.
13. Ekman P., Friesen W. V. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*. 1969. Vol. 1. P. 49-98.
14. Ekman P., Friesen W. V. *Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Emotions from Facial Clues*. Prentice Hall, 1975. 175 p.
15. Goffman E. *Behavior in Public Places: Note on the Social Organization of Gatherings*. The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan LTD, London, 1963. 264 p.
16. Farrington D. P. The Development of Offending and Antisocial Behavior from Childhood: Key Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1995. Vol. 36, No. 6. P. 929-964.
17. Goleman D. *Emotional Intelligence*. Bantam Books, 1995. 352 p.
18. Hall E. T. *The Hidden Dimension*. Anchor Books, 1966. 220 p.
19. Hall E. T. *Beyond Culture*. Anchor Books, 1976. 180 p.
20. Hare R. D. *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us*. Guilford Press, 1999. 368 p.
21. Jolly S. Understanding body language: Birdwhistell's theory of kinesics. *Corporate Communications: An International Journal*. 2000. Vol. 5, No. 3. P. 133–139.
22. Keltner D., Ekman P. Facial expression of emotion. In: M. Lewis J. M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of Emotions* (pp. 236-249). *Guilford Press*, 2000.
23. Kleinke C. L. Gaze and eye contact: A research review. *Psychological Bulletin*. 1986. Vol. 100, No. 1. P. 78-100.
24. Knudsen G. Nonverbal communication in prisons: A study of inmate interactions. *Journal of Criminal Justice*. 2017. Vol. 45. P. 78-89.
25. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, No. 3. P. 197–215.

26. Mehrabian A. *Nonverbal Communication*. Aldine-Atherton, 1972. 224 p.
27. Montoya E. R., Terburg D., Bos P. A., van Honk J. Testosterone, cortisol, and serotonin as key regulators of social aggression: A review and theoretical perspective. *Motivation and Emotion*. 2012. Vol. 36, No. 1. P. 65-73.
28. Morris D. *Peopplewatching: The Desmond Morris Guide to Body Language*. Vintage, 2002. 320 p.
29. Patterson G. R. The early development of coercive family process. In: J. B. Reid, G. R. Patterson, J. Snyder (Eds.), *Antisocial behavior in children and adolescents: A developmental analysis and model for intervention*. *American Psychological Association*, 2002. P. 35–53.
30. Porter S., Ten Brinke L. Reading between the lies: Identifying concealed and falsified emotions in universal facial expressions. *Psychological Science*. 2008. Vol. 19, No. 5. P. 508-514.
31. Raine A. *The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime*. Pantheon, 2013. 360 p.
32. Rubin K. H., Bukowski W. M., Parker J. G. Peer interactions, relationships, and groups. In: N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of Child Psychology* (6th ed.). Wiley, 2006. P. 571-645.
33. Scherer K. R. Vocal communication of emotion: A review of research paradigms. *Speech Communication*. 2003. Vol. 40, No. 1-2. P. 227-256.
34. Schore A. N. Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*. 2001. Vol. 22, No. 1-2. P. 7-66.
35. Toch H. *Living in Prison: The Ecology of Survival*. *American Psychological Association*, 1992. 324 p.
36. Vrij A. *Detecting lies and deceit: Pitfalls and opportunities*. John Wiley & Sons, 2008. 312 p.
37. Warr M. *Companions in crime: The social aspects of criminal conduct*. Cambridge University Press, 2002. 242 p.

38. Авторський переклад емоцій в «Колесі емоцій Роберта Плутчика». Інфографіка для роботи з дітьми та дорослими. URL: <https://vseosvita.ua/library/avtorskyi-pereklad-emotsii-v-kolesi-emotsii-roberta-plutchyka-infohrafika-dlia-roboty-z-ditmy-i-doroslymy-807021.html> (дата звертання 29.04.2023).

39. Балахтар В. В. Соціально-психологічний тренінг і маніпуляція: навч.-метод. посіб. Вижниця : Черемош, 2015. С. 29–35.

40. Бацилєва О. В., Пуз І. В. Прикладні аспекти психології: методичний посібник. Вінниця: Вид-во ВНТУ, 2019. С. 87, 105.

41. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Львів, 2014. № 1. С. 234–242.

42. Бондаренко В. В. Риторика: навч. посіб. Харків: ХНАДУ, 2013. 121 с.

43. Бурлака О. В. Використання міміки у протистоянні правопорушників з правоохоронцями. *Психологія конфлікту*. 2020. № 2(8). С. 112–119.

44. Бурлака О. В. Впевненість та її невербальні прояви у правопорушників під час комунікації з працівниками поліції. *Право і психологія*. 2020. № 6(4). С. 128–135.

45. Бурлака О. В. Невербальна комунікація в субкультурах кримінального середовища. *Соціальні та гуманітарні науки*. 2021 № 5(2). С. 102-109.

46. Бурлака О. В. Проксеміка у комунікації правопорушників як фактор підготовки до конфлікту. *Соціальна психологія*. 2021. № 5(9). С. 102-110.

47. Бурлака О. В. Проксеміка як інструмент невербального впливу в кримінальних субкультурах. *Психологія і кримінальне право*. 2020. № 1(11). С. 44-51.

48. Бурлака О. В. Проксемічні характеристики як показник тривожності у правопорушників. *Соціальні та гуманітарні науки*. 2020. № 6 (1). С. 102-109.

49. Бурлака О.В. Психологічні основи комунікативної діяльності. Харків: Видавничий Дім, 2020. 189 с.

50. Бушинська А.С. Аналіз невербальної поведінки українських політиків. *Вінницький національний технічний університет*. URL: [file:///C:/Users/SuS/Downloads/4430-15819-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/SuS/Downloads/4430-15819-1-PB%20(2).pdf).

51. Вірста С., Жалко Т., Гончарук О. Формування емоційного інтелекту на уроках літературного читання в початковій школі. *Інноватика у вихованні*. 2022. № 15. С. 164–173.

52. Волошин І. Г. Жести та рухи в кримінальних угрупованнях: невербальна мова в злочинному середовищі. *Психологія і право*. 2018. № 7(4). С. 98-105.

53. Галайчук С. М. Кримінальні субкультури та їх вплив на особистість: роль невербальних засобів комунікації. *Право і суспільство*. 2019. № 1(32). С. 145-150.

54. Гончарук О. Вплив тактильних засобів комунікації на ефективність психокорекційної роботи. *Сучасні проблеми психології*. 2022. № 2. С. 56-63.

55. Горбовий І. В. Невербальна комунікація у правопорушників: психологічні аспекти. *Психологія і право*. 2021. № 3(2). С. 45-53.

56. Горобець В. Погляд як елемент невербальної комунікації. *Психокорекційні практики*. 2021. № 5(20). С. 89-101.

57. Губар А. О. Стрес як фактор впливу на адаптацію людини. *Наука і освіта*. 2010. №3. С. 23–25.

58. Діденко В. А. Проксеміка у конфліктних ситуаціях серед правопорушників. *Кримінальна психологія*. 2018. № 6(1). С. 45-53.

59. Екман П. Універсальні вирази обличчя. URL: <https://www.paulekman.com/resources/universal-facial-expressions/> (дата звертання 03.05.2023).

60. Іваненко М.Г. Вплив невербальної комунікації на процеси соціальної взаємодії серед осіб, схильних до агресивної поведінки. *Психологія девіантної поведінки*. 2020. № 2(1). С. 65-71.
61. Іванов О.П. Жести як засіб невербальної комунікації. *Науковий вісник*. 2019. № 3(12). С. 45-56.
62. Іванов О.П. Невербальна поведінка правопорушників у ситуаціях допиту. *Психологія і право*. 2019. № 1(5). С. 45-53.
63. Іванченко В. М. Невербальна поведінка правопорушників у комунікації з представниками влади. *Право і психологія*. 2018. № 5(3). С. 78-85.
64. Іванченко В. М. Проксемічні характеристики поведінки правопорушників у комунікативних ситуаціях з правоохоронцями. *Психологія і право*. 2020. № 2(8). С. 56-64.
65. Іванченко В.М. Методологія корекційної роботи з використанням невербальних засобів. Одеса: Чорноморський Центр, 2022. 174 с.
66. Іванченко В.М. Мімічні та жестові ознаки готовності правопорушників до конфлікту. *Психологія конфлікту*. 2019. № 3(7). С. 34-41.
67. Іващенко В.М. Емоційна взаємодія у психокорекційній роботі. – Харків: Психологія і сучасність, 2021. – 150 с.
68. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. Психологія спілкування : навчальний посібник. Харків : НФаУ, 2011. С. 28–35.
69. Кобзар Т. Л. Комунікативна компетентність: психологічний підхід до проблеми. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 1998. № 1. С. 46–49.
70. Коваленко О. Поза та постава у невербальному спілкуванні. *Соціальна психологія*. 2018. № 2(9). С. 34-47.
71. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ : Вид-во «Освіта України», 2014. С. 14.

72. Коваль М. Використання невербальної комунікації у психокорекційній роботі. *Практична психологія*. 2023. № 6(18). С. 55-70.

73. Колотій Н.В. Важливість використання невербальних засобів комунікації під час публічних виступів фахівців технічного профілю. *Прикладні соціально-комунікаційні технології. Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. 2021. Том 32 (71) № 3 ч. 2. С. 247-251.

74. Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф. Витоки теорії невербальної комунікації в українському мовознавстві: актуалізація вчення Л. Булаховського. *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Харків. 2015. № 40. С. 74-81.

75. Кравченко Л. В. Невербальна комунікація: основні теоретичні підходи та практичне застосування. *Український психологічний журнал*. 2020. № 3. С. 12-21.

76. Кравчук В. О. Невербальна комунікація в кримінальному середовищі. Київ: Вид-во Київського університету, 2018. С. 64-78.

77. Кушнірова Т.В. Мотив як літературознавча категорія: ознаки і типологія Збірник наукових праць. *Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка*. Полтава. 2004. № 1 (34). С. 3–11.

78. Литвиненко А. Емоційні сигнали в невербальній комунікації. *Клінічна психологія*. 2021. № 3(10). С. 41-54.

79. Мартиненко Л. С. Мовна поведінка правопорушників під час комунікації з працівниками поліції. *Безпека та правоохоронна діяльність*. 2020. № 3(8). С. 65-73.

80. Мартинюк А. А. Роль невербальної комунікації у педагогічній діяльності вчителя сучасної початкової школи : дип. роб. / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2022. С. 86.

81. Мельник О. П. Інтонаційні характеристики невербальної комунікації у ситуаціях підвищеної напруги. *Психологія і безпека*. 2021. № 4(11). С. 122-130.

82. Мельник О. П. Міміка як індикатор емоційного стану правопорушників. *Кримінальна психологія і право*. 2021. № 4(9). С. 89-95.

83. Мельник О. П. Невербальні аспекти комунікації правопорушників із працівниками правоохоронних органів. *Психологія і безпека*. 2019. № 3(5). С. 112-119.

84. Мельник О. П. Проксемічні аспекти взаємодії правопорушників із правоохоронними органами. *Психологія і безпека*. 2019. № 2 (7). С. 112-119.

85. Мельник О. П. Функціональність проксеміки у спілкуванні правопорушників з працівниками поліції. *Соціальна психологія*. 2021. № 4(7). С. 102-109.

86. Мельник О.П. Практикум з психології невербального спілкування. Дніпро: Наукове Видання, 2018. С. 112.

87. Мерабіан А. Як використовувати правило 7-38-55 для ефективного ведення переговорів. URL: <https://www.masterclass.com/articles/how-to-use-the-7-38-55-rule-to-negotiate-effectively> (дата звертання 01.05.2023).

88. Назаренко С., Матюшенко Н. Вплив внутрішніх комунікацій на ефективність діяльності підприємств. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. С. 56–92.

89. Невербальна комунікація. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/2288/97/> (дата звернення 13.06.2024).

90. Невербальна комунікація. URL: <https://www.wikiwand.com/uk/%D0%9D%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>. (дата звернення 02.06.2024).

91. Невербальна комунікація. Види невербальної комунікації. URL: <https://moyaosvita.com.ua/psihologija/neverbalna-komunikaciya-vidi-neverbalno%D1%97-komunikaci%D1%97/> (дата звернення 03.06.2024).

92. Невербальне спілкування. URL:
http://psychologis.com.ua/neverbalnoe_obschenie.htm (дата звернення
 03.06.2024).

93. Ніколаєнко С. Психолого-педагогічний аналіз комунікативної діяльності педагога. *Збірник наукових праць «Світогляд – Філософія – Релігія»*. 2011. № 2(2). С. 77–84.

94. Овчаренко О. Ю. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2023. С. 266.

95. Павленко Т. В. Основні психологічні підходи визначення поняття «комунікація». *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка*. 2016. № 9. С. 368 – 376.

96. Петренко О. М. Невербальна комунікація у злочинних субкультурах: культурні впливи та особливості. *Кримінальна психологія*. № 2(4). С. 78-85.

97. Петренко С. І. Невербальні аспекти агресії у правопорушників під час комунікації з правоохоронними органами. *Кримінальна психологія*. 2019. № 3(5). С. 87-94.

98. Петренко С. І. Невербальні сигнали агресії у правопорушників під час комунікації з правоохоронцями. *Кримінальна психологія і право*. 2020. № 2(6). С.54-63.

99. Петренко С. І. Психологічні аспекти невербальної комунікації в процесі розслідування злочинів. *Кримінальне право і процес*. 2020. № 4 (11). С. 34-41.

100. Петренко С. І. Психологічні стратегії поведінки правопорушників під час допитів. *Кримінальне право і процес*. 2020. № 4(7). С. 45-53.

101. Петренко С. І. Стратегії маніпулятивної поведінки правопорушників під час взаємодії з правоохоронними органами. *Соціальна психологія*. 2020. № 3(7). С. 67-74.

102. Петренко С.І. Використання невербальних засобів у психокорекційній практиці. Київ : Академічний вісник, 2021. С. 54.
103. Петренко С.І. Використання невербальних засобів у психокорекційній практиці. Київ : Академічний вісник, 2021. С. 78.
104. Петренко С.І. Психокорекційні аспекти невербальної комунікації. Київ : Освіта, 2019. С. 152.
105. Петренко Л. Мімічні вирази обличчя та їх роль у комунікації. *Психологічний журнал*. 2020. № 4(15). С. 67-78.
106. Романченко М. Вплив зорового контакту на міжособистісну взаємодію у контексті психокорекційної роботи. *Практична психологія та соціальна робота*. 2019. № 5. С. 34-40.
107. Савенкова Л. О., Сгадова В. В., Борисенко Л. Л. та ін. Психологія спілкування : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2015. С. 309.
108. Сидоренко І. Використання проксемики у психокорекційній практиці: Теоретичні та практичні аспекти. Львів : Видавничий дім «Літопис», 2021. С. 98.
109. Сидоренко І. Дистанція у спілкуванні: культурні та психологічні аспекти. *Комунікативні дослідження*. 2022. № 1(8). С. 22-33.
110. Соколовський І. В. Мікровирази обличчя правопорушників як засіб виявлення брехні під час допитів. *Психологічний журнал*. 2021. № 5(2). С. 78-85.
111. Соколовський І. В. Невербальна комунікація як спосіб впливу на поведінку правоохоронців. *Психологічний журнал*. 2021. № 4(2). С. 78-85.
112. Соколовський І. В. Невербальні маркери агресії у взаємодії правопорушників з правоохоронцями. *Психологічний журнал*. 2021. № 4(3). С. 74-85.
113. Соколовський І. В. Фізіологічні реакції на стрес у правопорушників під час взаємодії з правоохоронцями. *Психологічний журнал*. 2021. № 4 (5). С. 88-96.

114. Соколовський І. В., Бондаренко М. С. Реакція правоохоронців на зміну проксемічної дистанції під час комунікації з правопорушниками. *Психологічний журнал*. 2021. № 5(3). С. 90-98.
115. Соколовський І.В. Невербальні засоби спілкування у роботі з правопорушниками. Львів : Світ, 2021. С. 210.
116. Соколовський І.В. Особливості невербальної комунікації у конфліктних ситуаціях. Дніпро : Соціальна психологія, 2020. С. 92.
117. Спілкування в реальному світі – вступ до комунікаційних досліджень. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org> (дата звернення 03.06.2024).
118. Тацій О.О., Корнієнко В.О. Вербальна і невербальна комунікація. URL:<https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40358/15231.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення 03.06.2024).
119. Теоретичні аспекти дослідження невербальних форм комунікації. URL: https://referatss.com.ua/work/teoretichni-aspekti-doslidzhennja-verbalnih-form-komunikacii/#google_vignette (дата звернення 03.06.2024).
120. Тихомирова Є.Б. Зв'язки з громадськістю: навч. посіб. Київ : НМЦВО, 2001. С. 560.
121. Тур. О. Комунікативна діяльність майбутнього спеціаліста: сутність та характерні особливості. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5 (59). С. 219–225.
122. Хижняк С. Психосоціальний стрес: прояв та реалізація. *Біологія і хімія в школі*. 2009. № 5. С. 3–4.
123. Шкуратов В. Л. Символіка татуювань у злочинних субкультурах: соціально-психологічний аналіз. *Кримінологічний вісник України*. 2020. № 4(8). С. 35-42.
124. Шульга О. М. Психологічні аспекти невербальної комунікації в групах правопорушників. *Кримінальна психологія*. 2019. № 4(1). С. 87-92.

